

દા.ત જ હ નાનાનો કે ખંભાજી તોડી રાધીયો હિંદુઓને
 જે વળા જુદા કાવળો સદન કરતો પાલો તેથી હિંદુ-
 ઓના હિંદુ સદને ખાટા થવા લાગ્યા. અને જ સમજાવ્યોએ
 એ ધર્મના તોડી કરો પડ્યા પડ્યા તેથી પછી તમે
 જિજ્ઞાસુ બનુ થઈ ગયું અને રાજદારી રાજીનામો તોડી
 અભિમાનપૂર્વક સકુચિત સવલન કરતા ગયા. આજે
 હોર સમાજમાં આન્યો હો તે મહાસાનુ સદિ-૫ હો
 જરૂરી છે.

સંધર્મ-સમજાવળી વાત હિંદુ સંસ્કૃતિના પાવામાં
 છે જ. હિંદુઓને આ વાત સહેજે મળે જતર છે, ખીલ
 તોડીને સમાનતા માટે આપણે મુંઝેરી થઈએ એ એક
 મોટો સલાહ છે. એને માટે જુદી જ જાતનું સાદિય તૈયાર
 કરવું પડ્યો.

મૂર્તિપૂજન વિશે આપણે તટસ્થ રહીએ એ જ આજે
 ઉત્તમ રહેતો છે. ઇશ્વરની ભક્તિ માટે મૂર્તિની જરૂર નથી
 આપણે ત્યાં પણ એ જાનતા થયેલો છે. છતાં રામ-
 કેથોલિક, બૌદ્ધ અને હિંદુઓ મૂર્તિપૂજનથી દેવાયેલા છે.
 પ્રાચીનકાળમાં મૂર્તિપૂજન સાથે વર્ણાશ્રમી સમાજમાં
 પેઢી ગયા હતા. તેથી ઇસ્લામ જેના ધર્મોએ અને પંથોએ
 મૂર્તિપૂજનનો વિરોધ કર્યો. આજે એ જૂના દોનો રથ નથી
 તેથી મૂર્તિપૂજન વિશે આપણે તટસ્થ રહીએ તો બધું છે.

પ્રાસંગિક

ૐ મૈયા

જેમ જેનરમાં 'બી' નાખવા પહેલાં જેતરને સારી
ડબું પડે છે અને 'બી' જીવ્યા પછી પણ આસપાસના
ઝગતા ધાસને નિંદવું પડે છે, તેમ વ્યક્તિગત અને
ગત જીવનમાં પણ જેડરાની અને નિંદરાની એમ
કેવાઓ વિવેકપૂર્વક કરવી જ પડે છે. તેમ ન કર-
માવે તો મનદખ પાડતો લાભ વર્ગ, ખાતર અને
વજોય હોય તોયે ન મળી શકે.

તાનત ચરીર ઉત્તમ જેતર છે. જેમાંથી મે દાનાર્થનો
પાક જીતરી શકે છે માત્ર એના મનમાં વિષ
દટ્ટિનું ખાતર મળવું જોઈએ. ચારિત્ર્યવૃક્ષી
નો આકરાર વરસાદ મળવો જોઈએ, અને સાથે
માં સંત, સેવકસંસ્થા અને જનસંસ્થાઓની મહેનત
ગરી જોઈએ. આટલું થવા પછી પણ જો ખોટું
નિંદામણુ થોડું ન હોય તો મનદખપાક (મોડનો)

શિવાળ (કે જે બાલનજકાંદા પ્રયોગ પ્રરિ
એક દેન્દ છે, તે)માં કોદુબાઈને નિમિત્તે સર્વધર્મ ઉ
મ દિરની મંમલ સરઆત થઈ છે. જ્યાં મૂર્તિ નહ
સર્વધર્મ સાંકળ રૂપ જનતા વાકયો, કાવ્યો અને
પ્રતીકના ચક્ર ઈતર-સ્વીકાર ત્યાજનાં સૂત્રો જોવા મળે

આમ સદ્માન્યે 'બાલનજકાંદા પ્રયોગે' સર્વધર્મ ઉ
મ દિન્દારા ખેડણ અને શુદ્ધ પ્રયોગો દ્વારા-સામુદાયિક
જ્ઞાના પ્રયોગો દ્વારા નિંદામળના સજા નમનાઓ
ચોખાનમાં છતાં ક્યાં છે. જિજ્ઞાસુ વાયકો આ ન
પુરિતકાદ્વારા તે વાત સમજીને આ મહાન પ્રયોગના પે
સક્રિય સાથ પુરાવશે એવી અપેક્ષા છે. બાઈથી ધનરા
'કદમી પુસ્તક જાંડન' દ્વારા આ પુરિતકા પ્રગ
એ દૃષ્ટિએ જ્ઞાનના માનવજગતને ભારતના માધ્યમે
કારતમાય આ બાબતમાં મોખરે રહેલા ગુજરાત
બાલનજકાંદા પ્રયોગના-માધ્યમે એક નોંધપાત્ર વિષય
નિખિત જનાવવામાં પોતાનો નત્ર અને મતકિચિત
આપ્યો છે, એમ કહ્યા વિના રહી શકાતું નથી.

રાણપુર

'સંતબા

गकर तुमको वैराग्य भावना आई, इससे मुझे अनि हरे हुए।
 आगरा का कितना भी तुमने देखा होगा। शाहजहाँ को उसके पुत्र ने
 उसमें कैद किया था। कैदी करगुना !

समय-परिवर्तन के साथ साथ सभी कुछ बदल जाता है।
 इस बात विज्ञकृत सत्य है। मैं तुम्हें एक बात अवश्य कहना चाहती
 कि श्रीरङ्गजेष को इतिहासकारों ने कट्टरधर्मी एवं जालिम के रूप
 में दिखाया है, परन्तु उसके जीवन का दूसरा पहलू भी है कि उसने
 अपने अपने समय से रोटी खाने का संकल्प किया था।

जिस महान् अकबर ने सानेसेन जैसे संगीतज्ञ से 'गोरे गोरे
 मुख को गुमान छाड़ पावरे' गीत सुनकर अभिमान छोड़ दिया था
 और वह भी हीर विजय जो जैसे जैन भिक्षु के उद्देश में अहिंसा की
 प्रेरणा करवाता था, मूर्ख की मूर्ति के बिना भाजन नहीं करता था,
 जिसके मन में "अज्ञाहो अकबर" और "हर हर महादेव" एक
 समान था, ऐसे श्रेष्ठ बादशाह के वंश में भी साम्प्रदायिक
 कट्टरता आई, इससे मुझे आश्चर्य होता है।

तुम्हारे पत्र में यह बात नहीं लिखी है। फिर भी मेरा विचार
 है, जहाँ महात्मपुत्री महावीर स्वामी ने अनेक चतुर्मास करके वृध्नी
 को पावन किया है, उस नालन्दा को भी तुम देख आई होगी। बाद
 में भी वहाँ पर बौद्धों की विशाल विद्यापीठ चल रही थी। चीन देश
 के हयुन सांग जैसे यात्री भी उसके अनिधि बने। कियने परिदल
 और विद्वान् भी उससे लाभ लेने रहे। कवीन्द्र टैगोर का शान्ति
 निकेतन और स्वामी विवेकानन्द जी का बैलूरमठ, अरविन्द
 आश्रम आदि स्थान तो तुमने भली भाँति देखे होंगे और उनसे
 प्रेरणा भी ली होगी। इसके साथ ही एक बात और कहने को मन

पत्र—३

ॐ

गृहस्थाश्रम की पुत्री होने पर भी -आदरणीय साध्वी निर्मल श्री जी.
 प्रथम आप से यही पूछ रही हूँ कि आप जो भी वा
 व्यवहार करती हैं वह गुरुणी जी से पूछ कर ही करती होंगी। यदि
 ऐसा नहीं करती तो अवश्य करना। मुझे विश्वास है कि आप की
 गुरुणी जी एवं गुरु जी यहां पत्र लिखने में आनाकानी नहीं करेंगे।
 मेरा यह पत्र इस प्रकार का है कि आपको ऐसा ही करना पड़ेगा।
 आपने जिस तप के सम्बन्ध में लिखा है उसे सार्विक या आदर्श
 तप कहने में मुझे संकोच होता है। इस तप को क्षमन (पाका)
 कह सकते हैं। इसमें और बड़ा करना तो व्रतभंग के समान है।
 ऐसे तप की ग्याति को आत्मविह्वलना कह सकते हैं। इससे सम
 की अवनति हो तो कुछ आश्चर्य नहीं। ऐसी तपस्या का अन्धान
 हिमी के लिये भी कल्याणकारी है, यह मन मानने को है
 है। अपनी गुरुणी भी को वंदन के साथ कहना कि
 प्रेरणा साधु धर्म के अतिवृत्त विरुद्ध है। धर्म के नाम से
 मूर्ख हिन्दु भयंकर विचार है। मुझे तो ऐसा नहीं
 यह सम्पूर्ण शासन के लिये भी लाभदायक नहीं है
 ने जो तप की मतिन व्याख्या इस प्रकार की है,
 मूर्ख भावना का नश होना है, यही वयार्थ
 तप तो इसके विरुद्ध ही है।

રાજકારણની પકડ

આને વધી પિતાન, સાદિય અને ધર્મ કેપર પણ
 રાજકારણે પકડ જમાલી છે. અર્ધગીન યુવના પ્રખર
 પેાનિક શ્રી આનંદરામન જેવાઓને અમેરિકા સાથે જે
 કરાર કરેલો 'સમજૂતી' પિતાનનો પ્રયોગ નહીં કરીએ.
 તે કરારને રાજકારણીર કહેવામાં લોકોનેતાઓએ જોયો
 તોડ્યો જવાનમાં નાનાલાડા અને દોરોલિયા તારાજ થયા.
 આ જોઈને નિરુપાય જોનો અવુર્મોન ફેંકવા ચલેલો એક
 વૈજ્ઞાનિક આખરે નમજ યુમાલી મેકો. એવું જ સાદિય-
 કરોતું છે. ફુનિયામાં આજે જે સાદિય પ્રતિષ્ઠા પામી
 ચકે છે, તે રાજકારણ અને મૂલોચાલનું એલિયાનું નથી ?
 અને ભારત પાકિસ્તાનના ભાગલા પગલનાર અને ભાગલા
 પગલના પછી એક ધર્મને માનનાર માનવો, બીજા ધર્મને
 માનનાર માનવો તરફ નફરત ફરાવતા કેટલી દહે થયા ?
 એ વિચારનું કરવા જેવો નથી ? ભારતમાં પાકિસ્તાનમાંથી
 આવેલી લાખો માણસોની દારમાજા ફુનિયા દૃષ્ટિએ ધર્મ-
 નામને નીચે પાડનારી નથી ? અને તેથી જ આપણે
 એવા ધર્મની આજી રાખીએ કે જે ધર્મ કોઈપણ નફરત
 ન કરે એટલું જ નહીં જલકે માનવમાત્ર-ઉપરાંત નાના
 મોટા જીવમાત્રને દિલથી ચાહે. આવા ધર્મમાં વિજ્ઞાન,
 સાદિય અને રાજકારણ એમજવામાં પોતાનું ગૌરવ માનશે.

માનવની વિચિત્રતા

આમ જ્યાં માનવ જેટલું મર્માવલગ કરી
તેટલું જ જાનો બીજો કોઈપણ દેહધારી મર્મ
કરેલો નથી. મંદીરોએ બાંધી જ કાળીપાટના પ
રીકા કસ્યં એ મદાલનનું કમું : 'માનવ જનતા. ...
જનપ્રેમીઓનો વાળી દોઢ, માનવની હરજ ધણી મોટી છે.'

ખરેખર જો આમ જ દોષ બને સાચે જ આમ
જ છે તો 'છવે શ્વસ્ય છાન' નહીં પણ 'માનસ
સ્વ'છવાનામ્ રસકઃ' બનવો જોઈએ.

ભારતની જગતપ્રસિદ્ધતા

જગતની પ્રધાનામાં ભારતની રાષ્ટ્રીય મહત્તા આ જ
દષ્ટિએ છે. અમેરિકાની 'સ્વ'ધર્મ' પરિષદ'ની વ્યાસપીઠ
પરથી યુવાન સ્વામી વિવેકાનંદે ન્યારે કુનિયાના બેગા
બેથેલા ધર્મપ્રેમી લોકો આગળ 'મહેનો અને માર્કઝો'
રૂપે સંબોધન કર્યું. અને આખું જગત એ સંન્યાસીને
પ્રગલ્ભાવે જોઈ રહ્યું. કારણ તે 'ભારતનો સંન્યાસી દલો-
જો' 'વસુધૈવ કુટુંબક' અને 'આત્મવત્ - સર્વભૂતેષુ'

नहीं है। जहां रिक्त है वहां प्रेम टिक ही कैसे सकता है? मनुष्य प्रेम नहीं हो वहां रिक्त की कल्पना भी कैसे हो सकती है?

तुम जितनी हो कि मैं बीमार रहती हूँ। तुम्हारे प्रति रुचि भी दिन प्रति दिन बिगड़ रहा है। काम में रुचि नहीं रखी। प्रसन्नता का तो नाम ही नहीं रहा। ऐसा मालूम पड़ता है कि तुम्हारे परिवार में कुछ अशान्ति उत्पन्न हो गई है। गांव का कार्य भी अब तुम्हारे से हो नहीं पाता। तुम जानती हो कि इन सब का कारण क्या है? इन सब रोगों का मूल विकार ही है।

विवाहित जीवन में वासना क्षम्य है। इसका यह अर्थ नहीं है कि स्त्री और पुरुष असंयमी बन जाएं। इसी कारण धर्म-शास्त्रों ने इसके लिये मर्यादा बांधी है। ऋषि लोग इस मर्यादा का पालन कर उत्तम जीवन जीते थे। ऋतुकाल पड़चातु के अनुसार दिन की छुट थी। इन नियमों का त्याग कर यदि पुरुष स्त्री के प्रति और स्त्री पुरुष के प्रति आसक्त बनो रही तो उनका समय, शक्ति एवं सम्पत्ति का नाश हो जाता है। इसके साथ ही अपने समाज एवं राष्ट्र को भी हानि पहुँचती है। अपनी समय, शक्ति और संपत्ति पर केवल उनका ही नहीं किन्तु सारे समाज का अधिकार है। वर्तमान में अपने देश की हालत का विचार करो। हमारी तेजस्विता कितनी निरस्त हो गई है। इस समय स्थाने पर भुत्तमरी के दशैव होते हैं। इन सब का कारण समाज में होने वाली प्रतिदिन की वीर्य-हीनता ही है। आज का गृहस्थाश्रम आश्रम नहीं रह किन्तु काम-भोग का स्थान बन गया है।

गृहस्थाश्रम का अन्तिम आदर्श प्रत्यक्ष है।

ગાંધીજી બાપી. બાપી જ મી અરવિંદો મ
એકીબાપને મુઠાકઠે બાપી દીધું.

‘જમતો હૈદાર ભારત મારતો મતો.’

ભારત એટલે કોણ ?

ભારત એટલે દુનિયાની સર્વપુન્યઓનો દિત્યિ.
જ. હમણાં જ પપ્પન કસા વડોદરાથી આવેલા જન્મ
સવા : ‘ગા. રામમનોદર ભોદિયાના મુખ્ય એ સ્વખો
એ દલ’ કે વિશ્વસરકાર બને.’ વિશ્વસરકાર તો આ
સે બનવાની જ. માટે તો સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘ બન્યો
બને તેણે એક પરાક્રમ તો દુનિયા સામે જિત રહ્યો
કે ત્રીજા વિશ્વયુદ્ધ દલ મરા દીધું નથી, અને એ
મા પડિત જવાદરલાબનો ભારત પ્રતિનિધિ તરીકેનો
પૂજ્યપૂવ’ છે જ.

રાજકારણીય દોત્રની મર્યાદા

આખરે રાજકારણીયદોત્રની મર્યાદા છે જ. અને
ત રાજકારણીયદોત્રની મર્યાદાના કુંડળામાં
નિવાના રાજકીય સવાસો મચે છે; એટલું

प्रिय मंजुला,

तुम दोनों की ओर से मुझे इतनी जल्दी प्रत्युत्तर मिलेगा ऐसी मेरे मन में कल्पना भी न थी। पत्र पढ़ कर मुझे अति शान्ति मिली है।

घन जीवन की वाढ़ है। घन जीवन-विकास में सहायक बनता है। हां घन लेने से पूर्व कई बार विचार करना चाहिये। तुमने लिखा है कि तुम दोनों ने गुरुदेव के ममक्ष छ' मास के लिए ममक्षचर्य का घन लिया है। मुझे विश्वास है कि तुम दोनों ने मुझे प्रमन्न करने के लिये नहीं, अपितु सोच विचार कर घन ग्रहण किया होगा। घन ग्रहण तो कर लिया है अब इसका जो जान से पालन करना। अनेक प्रकार के संकल्प, विकल्प उठेंगे। उन्हें अवलोकन के साथ साथ नोट करते जाना। इस प्रकार के संशोधन से यस्तुमः तुम कहां हो, इसका बोध भी होगा तथा आगे बढ़ने का अवसर भी प्राप्त होगा। हृदय में ममक्षचर्य के प्रति मस्य-निष्ठा जागृत होगी। यह निष्ठा ही मानव को सुस्थिर रखती है तथा आनन्द देती है। जिस त्याग के निष्ठा नहीं, यह अन्त में भाररूप बन जाता है।

विवाहित जीवन का ममक्षा आनन्द समय से ही प्राप्त होता है। जिसके पास ऐसी दृष्टि होगी, वही मृत्युभय से निर्भय

વિકૃતિ કાઢવો

‘આસડ ભારતમાથી ન મેળવ્યું હોય! થોડાં વ
 । જ ભારતની આંતરરાષ્ટ્રીય નગરી મુંબઈમાં એ
 । આખાનું ખ્રિસ્તી મદાસંગેશન મળી ગયું. જેમાં
 ॥ રોમન કેથોલીક મદાન ધર્મગુરુ શ્રી પોપસાહે
 :લા. તેમણે કબૂલ્યું: ‘હવે એકલા ખ્રિસ્તીધર્મ
 । સથી નહીં ચાલે દિન્દુધર્મનો અભ્યાસ પુણ્ય જિંદગી
 ગિદાસાથી કરવો પડશે.’

દિન્દુધર્મ એટલે શું ?

અરબસ્તાનમાં રહેતા દિદુસ્તાનના મુસ્લિમને ત્યાં
 માનો ‘દિન્દુ’ જ કહે છે. એ રીતે જોતાં દિન્દુધર્મ
 માત્ર દિન્દુમાં જન્મેલા ધર્મો જ નહીં પણ દિન્દુ
 ॥ વિકસેલો દુનિયાનો કોઈપણ ધર્મ ‘દિન્દુધર્મ’ ન
 સકાય. માંધીજી આ દૃષ્ટિએ સર્વોચ્ચ દિન્દુ હતા
 કોઈએ પૂડેયું. તેના જવાબમાં તેમણે સાંધે કહેયું
 ‘હું દિન્દી ખરો, પણ તેનાય પડેલાં તો હું દિન્દુ છું’
 મતલબ એમને મન દિન્દુદેશ કરવાય દિન્દુધર્મ મોટો હતો
 આથી જ તેમના ‘જન્મદિન્દુ’ માં ‘જન્મદર્શન’ જ
 રહિત થઈ હતું.

રાજ્યદ્વારા ક્રાન્તિની અવગીક્રાન્તિમાંથી રજિયા અને રજિ
માંથી નીવજે સમાધાનને સાચી લોકચાહી તરફ વાગવા
જગતમાં મળેલો મોકો પણ એજે ચાલ્યો મયો. પાકિસ્તાન
કોમવાદમાંથી બહાર કાઢી સાચા રાષ્ટ્રવાદ તરફ લઈ જવા
કર્નલ નાસેરની કદવના અટકી પડી. અને કોમવાદના અનિ
ચીનના સામ્યવાદની દોસ્તી બાંધી. આમાંથી અવ
સામ્રાજ્યવાદ પાંચરે તેમાં નવાઈ નથી.

સંયુક્તરાષ્ટ્રસંઘ અને ભારત

સંયુક્તરાષ્ટ્રસંઘને પણ ભારતની રાજ્યસંસ્થા
સક્રિયતટસ્થમળની પૂરવણી મળતી હતી, તેમાં આથી મો
ક્ષિતિ થઈ. આથી દુનિયાને બહુ મોટી ખોટ મળે છે. કા
કે સામ્યવાદી નૂથ અને સંસ્થાનવાદીનૂથમાં દુનિયા
રાજ્યમાંથી બાકી જોમ દુનિયાના બે ભાગ પાડ્યા છે
સંયુક્તરાષ્ટ્રસંઘના પણ બે ભાગ પાડ્યા છે. પરિ
તાજેતરમાં આરબ-ઈઝરાયેલ યુદ્ધ થયું. અને વિએટનામ
વર્ષોથી લગભગ યુદ્ધ ચાલે છે. તેને સંયુક્તરાષ્ટ્ર
અટકાવી શકતો નથી. એટલું જ નહિ દુનિયાની આજ
ભારત પર પણ ચીને અને પછી પાકિસ્તાને હોયોક અ
મજો ક્યાં. ચીનના આક્રમણથી પંડિતજીના હૃદય

मंजुला,

तुम्हारा मंथन-पत्र मिला । बिकारी-स्पर्श-दोष से प्रतिष्ठा होती है । मैं तुम्हारी परिस्थिति को समझती हूँ । जब तक संतान न हो जाए तब तक स्त्री को पति-सहवास के बिना जीवित नहीं मिलती । तुम्हें तो पति-सहवास की आकांक्षा के लिए के शारीरिक-स्पर्श-सुख तक ही सीमित नहीं रखना चाहिये । तथा स्त्री के पुरुष के प्रति आकर्षण में जो घातसत्य रस होता है वह विकृत हो जाता है, वह स्त्री-पुरुष को निरन्तर अतिव्रत में डाल देता है । दोनों वास्तविक सुख से दूर होकर गरी मार्ग पर चले जाते हैं । कर्तव्य को भी भूल जाते हैं । पाद से पूर्ण का तथा वैवाहिक-प्रतिष्ठा के पदवात् के समय । तुमने अनुभव किया ही है । बिकारी दृष्टि के सहवास में अनेक पर पतन का भय रहता है । प्रतिष्ठा लेकर वा दम्पति गहरे में गिरने के पदवात् भी अनला के सम्मुख आ कदलाने के लिये दम्भाधरण करते हैं तथा मंथन नियम कृत्रिम साधनों का प्रयोग करते हैं ।

पादचात्य लोगों ने भुम्भरी दूर करने का लक्ष्य ही है । नि-नियमन के कृत्रिम साधनों का प्रयोग आरम्भ किया था

दे। भगवद्गुरु के समस्त गोप्य मायाया प्रेम का लो-
भी। मेरे कुमार्ग पर चलने वाली स्त्रियों समस्त स्त्री-
मे कलंक रूप है। इसी कारण पुरुषों ने स्त्रियों को नालि-
विनी, राक्षसी आदि नामों से पुकारा है। इसका कारण तो
'कन पटना' है। तुम दोनों का तो सद्भाग्य है कि गड़दे
से पूर्व ही जाग गये हो। प्रतिज्ञा की शक्ति ने ही तुम्हारी
की है।

विवाह उपरान्त यदि शीघ्र ही यह प्रतिज्ञा ले ली जाय
तुम्हें इतनी कठिनाई न आती। तिस पर भी यदि तुम
त से पार हो जाओगी तो प्रतिज्ञा किये बिना भी
पान रहोगी। इस प्रकार जो दुआ सो अच्छा ही दुआ।

तुम दोनों के लिये कुछ अन्य उपाय भी लिख रही।
मे तो तुम विविध कार्यों में संलग्न रहती हो, अतः वि-
। अपरं च संयुक्त पथ स्नेह युक्त परिवार भी इसमें सहा-
। है। इतने पर भी दिन में यदि पुरानी बिकारी बातें
तो महाचर्व-चोपक जीवन-चरित्र पढ़ना। रामकृष्ण परम-
स्थामी रामतीर्थ के जीवन-चरित्र तुम्हें पर्याप्त प्रेरणा देंगे।

रात्रि को शीघ्र सोना तथा प्रातः शीघ्र उठना। रात्रि
पास बैठने को मन चाहे तो दोनों को सावधानी से रह-
। साहित्य पढ़ने में रुचि बढ़ाना। आकाश को ओर देख-
। उसकी अनन्तता तुम्हारे में अनन्तता की भूय जगायेगी
आकाश और प्राकृतिक दृश्य व्यक्ति को निर्विकारी बनाने

है। भर्तृहरि के समक्ष तो यह मायावी प्रेम का लक्षण थी। ऐसे कुमार्ग पर चलने वाली स्त्रियाँ समस्त स्त्री-जगत् के कलंक रूप हैं। इसी कारण पुरुषों ने स्त्रियों को, न वेनी, राक्षसी आदि नामों से पुकारा है। इसका कारण यह है। तुम दोनों का तो सद्भाग्य है कि न से पूर्व ही जाग गये हो। प्रतिज्ञा की शक्ति ने ही तुम जी है।

विवाह उपरान्त यदि शीघ्र ही यह प्रतिज्ञा ले ली जाती है। इतनी कठिनाई न आती। तब पर भी यदि तुम इन से पार हो जाओगी तो प्रतिज्ञा किये बिना भी दुःखान रहोगी। इस प्रकार जो हुआ सो अच्छा ही हुआ।

तुम दोनों के लिये कुछ अन्य उपाय भी लिख रही हूँ। मैं तो तुम विविध कार्यों में संलग्न रहती हो, अतः विष्ठा, अपरंश संयुक्त एवं स्नेह युक्त परिवार भी इसमें साक्ष्य है। इतने पर भी दिन में यदि पुरानी विकारी बातें या तो मद्यचर्य-पोषक जीवन-चरित्र पढ़ना। रामकृष्ण परमहंस स्वामी रामतीर्थ के जीवन-चरित्र तुम्हें पर्याप्त भ्रमण देंगे।

रात्रि को शीघ्र सोना तथा प्रातः शीघ्र उठना। रात्रि के पास बैठने को मन चाहे तो दोनों को मावधानी से रहना। आदिभ्य पढ़ने में रुचि बढ़ाना। आकाश को आर देखते। इसकी अतन्त्रता तुम्हारे में अतन्त्रता का भूषण जगावेगी। आकाश और प्राकृतिक दृश्य व्यक्त का निर्वहारी बनाने में

पाहती हूँ कि तुम इस प्रकार के ठोस कार्यान्वयन
 को चोत-भोत कर दो। यह प्रश्न विचारणीय है।
 समझा है कि इस छोटे से पत्र में मैं तुम्हें यह प्र
 णी कि नहीं। फिर भी इस पर विचार करना। तुम्ह
 णर्णन मुझे बहुत भाया है। उसमें भी समाज तथा
 गीरता से अवलोकन करने वाली तुम्हारी दृष्टि ने तो
 णित किया है। हिमालय के औषधि-भंडार का
 ण किया है यह तो जानकारी से भरा हुआ है। गंगा नदी
 गये नौका-विहार के साहस और घुसघाती के अनुभव
 खे लगे हैं। बंगालियों की काव्यप्रियता एवं उनके रहन-सहन को
 ने पत्र में मज़ी भांति चित्रित किया है। कच्छ, सिंध और
 ठेयाथाड़ का सरसरी यात्रा णर्णन भी पढ़ा, परन्तु इन सब में से
 त प्रदेश के णर्णन ने मेरे मन को अधिक प्रभावित किया है।
 त जिले की 'रानी परज' जाति के लोगों के साथ तुम्हारे संपर्क
 ी मेरा ध्यान आकर्षित किया है। इससे ज्ञात होता है कि तुम
 देश की हुई जातियों से भी एक रूप होने की अपूर्व शक्ति है।
 आशा है कि भविष्य में तुम इस शक्ति का विकास करोगे।
 विरकाल से उपेक्षित उन मानव-मातकों को हृदय से लगा कर
 में चेतना का संचार करोगे। न मालूम किस जिये उन मम जीवों
 के विषय में लिखते हुए मेरा दिल द्रवित हो बैठता है? वे
 मेरे निकट के भाई-बन्धु हों, इन प्रकार मेरे अन्तःकरण का
 कर लेते हैं। माधुरी! छोटी छोटी मीपकियों में निवास करने
 तथा रात दिन मृत पशुना एक करके भारत माता को गोद
 पत्राङ्क बनाने वाले ये भूति के साथी भारत मा के प्राण हैं।
 पीड़ित, पद-दलित एवं अपमानित लोगों में हमें प्राण-शक्ति

આમનાં જનજાગૃત ગાદા ૧૯૮૧-૮૨ ના ગાદા
 ધર્મો માત્ર ચાર છે :- (૧) બૌદ્ધ ધર્મ (૨) ખ્રિસ્તી ધર્મ
 (૩) હરિશ્ચામ ધર્મ અને (૪) હિંદુ ધર્મ. દુનિયાની માનવ-
 જાતના ચારેય વર્ગો આ ચાર ધર્મોમાં સમાઈ જાય છે.
 હા.ત. આયર્લેન્ડ નિ મુખ્યત્વે હિંદુ ધર્મમાં સમાઈ જાય છે.
 સ્વેડેન નિ મુખ્યત્વે હરિશ્ચામ ધર્મમાં સમાવેશ પામે છે.
 મેક્સિકો નિ મુખ્યત્વે ખ્રિસ્ત ધર્મ પાળતી હોય છે. અને
 એશિયાના વાસ્તેતરુ દેશોમાં મુખ્યત્વે બૌદ્ધ ધર્મ રેખાય છે.

पुत्री मंगुला,

मुझारे ही विचार में बैठी थी कि मुझारा पर मित्र
प्रकृति की कैसी कक्षा !

प्रभु कृपा से मुझारा छः मास का सन खरी जन्म दिन
को लक्ष्मण भूषण के बिना पूर्ण हुआ है, जानकर अत्यन्त प्रसन्न
हुई। मानव अणुओं प्राणी है। गतनी होना स्वाभाविक है, परन्तु
मृत को मृत समझ कर संभावना और पुनर्भूत न हो, इस बात का
स्मरण आदिने। इस प्रकार का पुनर्वाप ही मरुतता की कुंजी है।

आत्मज्ञान में जो मेरे कर्माणि दृष्ट करीर नियम मुझे कहे
जाने होंगे। आत्म के अवनत्य युग में तो वे दिगी को न मं
न लक्ष्मण अनुभव किया जागा कि मी-पुन्य मर्त्यता की ह
मे प्रकट होना बन दृष्टि में जो बाको (निषेध) का ज्ञान अर्थ
अनवरत किया है उसके पीछे दिगी प्रकार का भावना नहीं आ
सकता मर्त्यता एक लक्षण है।

मुझारा यह कल्पना बन गई है 'मरुतता' का 'मरुत' का
कल्पना को प्रकट में दिगी का एक दृष्टि बनने ही लक्ष्मण

અને સમજમાં રહેતા ખર્ચાને જળ જુદા જુદા સમિતિમાં
 ધમેનિઃ આનંદ કેમ ન સહ શકે? અથવા એથી પણ
 આનંદ રખાને બધા ધર્મો પોતાના જ છે એવો વિચિત્ર
 આનંદ કેમ ન માન્ય શકે? જો નિરપેક્ષસત્યનું એકમાત્ર
 ધ્યેય સામે રાખે તો સાપેક્ષસત્યોની વિવિધતાનું સૌંદર્ય
 અવદારમાં બરાબર તેવો સાધક ઝીલે શકશે. આજે
 વિવિધતામાંથી એકતા ખોળી ચાલવાનો ઉત્તમ મોકો છે. આને
 સારુ વ્યક્તિમત અને સામાજિક જીવનની સમતુલ્યતા માટે કુ-
 ચાર તત્ત્વજ્ઞોએ મૂકે છે. (૧) ધર્મલક્ષી નીતિ (૨) સક્રિય
 અધ્યાત્મલક્ષી ધર્મ (૩) વિશ્વવાત્સલ્યલક્ષી સક્રિય અધ્યાત્મ
 અને (૪) કથાપ્રયુક્તિલક્ષી વિશ્વવાત્સલ્ય.

આજના જમતના મુખ્ય ધર્મો

આજના જમતના મોટા (એટલે સંખ્યામાં મોટા)
 ભોઈ માત્ર ચાર છે :- (૧) જૌદ ધર્મ (૨) ખ્રિસ્તી ધર્મ
 ૩) હરિલાલ ધર્મ અને (૪) હિંદુધર્મ. દુનિયાની માનવ-
 જાતના ચારેય વર્ગો આ ચાર ધર્મોમાં સમાઈ જાય છે.
 જોડીક જાતિ મુખ્યત્વે હિંદુધર્મમાં સમાઈ જાય છે.
 મેડીક જાતિ મુખ્યત્વે હરિલાલધર્મમાં સમાવેશ પામે છે.
 ત્રોલ જાતિ મુખ્યત્વે ખ્રિસ્તધર્મ પાળતી હોય છે. અને
 શિયાના કારતેતક દેશોમાં મુખ્યત્વે જૌદધર્મ રેખાય છે.

અને સમાજમાં રહેવા છતાં બે જાણુ છતાં છતાં સાંપ્રદાયિક
ધર્મેના આનંદ કેમ ન લઈ શકે ? અથવા એથી પણ
આગળ વધીને બધા ધર્મો પોતાના જ છે એવો વિશિષ્ટ
આનંદ કેમ ન માણી શકે ? જો નિરપેક્ષસત્યનું એકમાત્ર
ધ્યેય સામે રાખે તો સાપેક્ષસત્યોની વિવિધતાનું સૌંદર્ય
બ્યવહારમાં બરાબર તેવો સાધક ઝીલી શકશે. આજે
વિવિધતામાંથી એકતા ખોળી ચાલવાનો ઉત્તમ મોકો છે. આને
સારુ વ્યક્તિગત અને સામાજિક જીવનની સમજૂતી માટે ટુંક
ચાર તમકકાઓ મૂકું છું. (૧) ધર્મલક્ષી નીતિ (૨) સક્રિય
અધ્યાત્મલક્ષી ધર્મ (૩) વિશ્વવાત્સલ્યલક્ષી સક્રિય અધ્યાત્મ
અને (૪) કથામયુક્તિલક્ષી વિશ્વવાત્સલ્ય.

આજના જગતના મુખ્ય ધર્મો

આજના જગતના મોટા (એટલે સંખ્યામાં મોટા)
ધર્મો માત્ર ચાર છે :- (૧) જૌદ ધર્મ (૨) ખ્રિસ્તી ધર્મ
(૩) હરિશ્ચંદ્ર ધર્મ અને (૪) હિંદુધર્મ. દુનિયાની માનવ-
જાતના ચારેય વર્ગો આ ચાર ધર્મોમાં સમાઈ જાય છે.
દા.ત. આયર્લેન્ડની મુખ્યત્વે હિંદુધર્મમાં સમાઈ જાય છે.
સેમેટીક જાતિ મુખ્યત્વે હરિશ્ચંદ્રધર્મમાં સમાવેશ પામે છે.
મેસિલ જાતિ મુખ્યત્વે ખ્રિસ્તધર્મ પાળતી હોય છે. અને
એશિયાના બારતેતર દેશોમાં મુખ્યત્વે જૌદધર્મ રેખાય છે.

तत्प्राप्त्यर्थ के लिये ही और निरुद्ध-हेम व्याकरण पद लिखे हैं
 और साहित्य में मध्यमा की परीक्षा का पाठ्यक्रम पूर्ण कर लिख
 -यह उरमाद पद्धति कात है । यह सब एकामता का ही चमत्कार
 । अभी मैं कुछ कहना चाहती हूँ कि संस्कृत प्राकृत भाषा का ज्ञान
 लेने से अथवा शास्त्र कंठस्थ कर लेने से काम नहीं
 लेगा । ये तो साधन मात्र है । इसके साथ साथ वर्तमान
 समाज का सूक्ष्म दृष्टि से अभ्यास करना चाहिये । आज के युग
 में माधु एवं श्रावक सम्राज में घुमी हुई घुराईयों को दूर करने के
 लिये धार्मिक कान्तिकारी विचारों तथा तदनुरूप चरित्रवत्त के
 आवश्यकता है । अभय कुमार के समान शीघ्र समाधान कर
 वाली बुद्धि आप में उत्पन्न हो । गौतम स्वामी जैसा ज्ञान और
 आत्म नम्रता भी प्राप्त हो । आप में चन्दनमाला सादृश्य स्वतः
 चालन शक्ति का विकास हो ।

इसी अभिलाषा से इति श्री करती हुई,

तुम्हारी गृहस्थाश्रम की स्नेही जननी,
 सुशीला देवी

જરથોસ્તી ધર્મે પોતાના માજદયસ્તી ધર્મરુતિર
 રૂપે જતાવ્યું છે :- આ ધર્મ યજ્ઞોને હોડાવનારો છે
 સદ્ગત દાદાભાઈ નવરોજીએ જે કેમિસ (રાષ્ટ્રીય મહાસભા)
 નો પાયો નાખેલો તેમાં 'શાન્તિમય અને બધારથી રી
 ઝઘડાઓ પતાવવાની વાત' તેના બધારજીમાં મુકાઈ છે. એ
 એનું જીવંત પ્રમાણ છે. અલગત ચીન અને પાકિસ્તાન
 જેવાં પડોશી રાષ્ટ્રોના સરકારી દબાણને કારણે ભારત બધા
 દિશિયારો હોડાવવાની કે ઓછાં કરવાની વિશ્વમાર્ગદર્શક પદે
 કરી ચક્રવર્તી નથી એ સાચું. વળી દેવે અલુર્બોજ પહોં
 ભારતે જતાવવો જોઈએ એવો અવાજ ભારતમાં ગૂંડાયો છે.
 પરંતુ આનું કારણ તો આપણે અચાઉ જોઈ મયા તેમ
 સત્તાદ્વારા સમાજપરિવર્તનના જમ્યાપી પ્રવાહમાં ભારત
 તથાનું છે અને ધર્મધુરધરો સત્ય અદિસાના માધી પ્રયો-
 ગોની તૈયાર જૂમિકા છતાં પરિમદ, પ્રાણ, અને પ્રતિધ્વાને
 હોડામાં મૂકી આમળ વધવા અને કેમિસને સત્તાદ્વારા સમાજ-
 પરિવર્તનના અવળીકાન્તિના માર્ગથી તેને પાછી વાળવા
 તદ્દર ઘડ ચક્રવા નથી, તે મુખ્ય કારણ છે. એટલે જ
 સર્વધર્મ ઉપાસનાના માર્ગમને મદત આપવાની વાત
 મોખરે આવે છે.

જરથોસ્તી ધર્મે પોતાના માનદયસ્તી ધર્મરત્નુતિર્થ
સ્પષ્ટ બતાવ્યું છે :- આ ધર્મ શરીરને હોડાવનારો છે.
સદગત દાદાબાઈ નવરોજીએ જે કેમિસ (રાષ્ટ્રીય મદાસમા)
નેા પાયો નાખેલો તેમાં 'શાન્તિમય અને બધારખીય રીતે
અંધગ્રાએ પતાવવાની વાત' તેના બધારખીયા મુકાબ છે. એ
એનું જીવંત પ્રમાણ છે. અશ્વત્થ ઓન અને પાકિસ્તાન
જેવાં પડોછી રાષ્ટ્રોના સરકરી દબાવેને કારણે મારત બધાં
દુશિયારો હોડાવવાની કે ઓળાં કરવાની વિષમાર્જદલ પડેલ
કરી ચક્યું નથી એ સાચું. વગી દવે આયુર્ભોજ પળ
ભારતે બનાવેલો જોઈએ એવો અવાજ ભારતમા ગૂંડેલો છે.
પરંતુ આનું કારણ તો આપણે અચાક જોઈ મવા તેમ
સત્તાદ્વારા સમાજપરિવર્તનના જમ્યાપી પ્રસાદમાં ભારત
તળાયું છે અને ધર્મપુરધરો સ્વય અદ્વિંસાના પ્રાંતી પ્રયો-
ગોની તૈવાર બુમિકા છતાં પરિમદ, પ્રાણ, અને પ્રતિદાને
દોડમાં મૂકી આમળ વધવા અને કેમિસને સત્તાદ્વારા સમાજ-
પરિવર્તનના અચળીકાન્તિના માર્ગથી તેને પાછી વાળવા
તરફર થઈ શકવા નથી, તે મુખ્ય કારણ છે. એટલે જ
સર્વધર્મ ઉપાસનાના માર્ગકર્મને મદદ આપવાની વાત
રેખરે આરે છે.

उत्तराध्ययन के कुछ खंड और सिद्ध-हेम व्याकरण पद
 और साहित्य में मध्यमा की परीक्षा का पाठ्यक्रम पूर्ण
 है—यह उत्साह बर्द्धक बात है। यह सब एकाग्रता का ही
 है। अभी मैं बुद्ध कहना चाहती हूँ कि संस्कृत प्राकृत भाषा
 कर लेने से अथवा शास्त्र कंठस्थ कर लेने से
 चलेगा। ये तो साधन मात्र हैं। इसके साथ माय
 समाज का सूक्ष्म दृष्टि से अभ्यास करना चाहिये। अ
 में माधु एवं श्रावक समाज में घुमी हुई चुराईयों को दूर
 लिये धार्मिक क्रान्तिकारी विचारों तथा तदनुरूप चरि
 आयश्यकता है। अमय कुमार के समान शीघ्र समाध
 वालो बुद्धि आप में उत्पन्न हो। गौतम स्वामी जैसा
 आत्म नग्नता भी प्राप्त हो। आप में चन्दनशाला मादश
 संचालन शक्ति का विकास हो।

इसी अभिलाषा से इति श्री करती हुई.

मुम्बारी गृहस्थाश्रम की स्नेही ज
 मुनीश्वरी देवी

જરથોસ્તી ધર્મે પોતાના માનવ્યસ્તી ધર્મરત્નુતિર્મા
 રપટ ખતાબ્યું છે :- આ ધર્મ સત્તોને ઊગાવનારો છે.
 સદ્ગત દાદામાઇ નવરોહએ જે કેમિસ (રાષ્ટ્રીય મદાસભા)
 નો પાયો નાખેલો તેમાં 'શાન્તિમય અને નિધારણીય રીતે
 ઝઘડાઓ પતાવવાની વાત' તેના બધારણમાં મુકાઇ છે. એ
 એનું છવંત પ્રમાણ છે. અશ્વત્થ સીન અને પાકિસ્તાન
 જેવાં પડોશી રાષ્ટ્રોના સરકરી દબાણોને કારણે ભારત બધા
 હથિયારો ઊગાવવાની કે ઓછા કરવાની વિશ્વમાર્મદયક પહેલ
 કરી ચક્યું નથી એ સાચું. વળી હવે અલ્બાનિયા પણ
 ભારતે બનાવવો જોઇએ એવો અવાજ ભારતમાં ઊડ્યો છે.
 પરંતુ આનું કારણ તો આપણે અગાઉ જોઇ ગયા તેમ
 સત્તાદ્વારા સમાજપરિવર્તનના જમબાપી પ્રવાહમાં ભારત
 તણાયું છે અને ધર્મધુરંધરો સત્ય અદ્વિસાના ગાંધી પ્રયો-
 ગોની તૈયાર બુમિકા છતાં પરિશદ, પ્રાણ, અને પ્રતિધ્વાને
 હોડામાં મૂકી આગળ વધવા અને કેમિસને સત્તાદ્વારા સમાજ-
 પરિવર્તનના અવળીકાન્તિના માર્મથી તેને પાછી વાગવા
 તત્પર થઇ શક્યા નથી, તે મુખ્ય કારણ છે. એટલે જ
 સર્વધર્મ ઉપાસનાના કાપકમને મદત્ત આપવાની વાત
 ગોખરે આવે છે.

समाज के अवगण्य रुढ़िवादी लोगों ने टीका-टिप्पणी भी
 किन्तु तुमने और तुम्हारे कुटुम्ब ने यह भय सहन किया है।
 आपका नैतिक क्रमांक अभिनन्दनीय है। माता पिता के स्वर्ग-
 के पश्यान् बाहर के कार्यों का भार तुम दोनों में
 के सिर पर तथा नए घर का बोझ तुम दोनों पत्नियों के
 पर आ पड़ा है।

प्रभु तुम सब को इस बोझ को त्रिवार पूर्वक उठाने
 लिये शक्ति एवं साहस प्रदान करे।

मृत्यु भोजन का स्वर्ण टाल कर समाज की ज्ञान
 हेतु वाचनालय तथा जन-सेवा के मार्ग पर धन का सदुपयोग
 है। यह सब के लिये अनुकरणीय है।

मैं चाहती हूँ कि अब तुम भी चक्रालत का कार्य छोड़
 अपने भाई के साथ कपास के व्यापार को बन्द कर दोनों भाई
 गृहोद्योग, गो सेवा, जन-सेवा आदि कार्यों में तन-मन-धन
 लगाकर अर्थ-समृद्ध के साथ सेवा-कोय भरो।

तुम्हारे लिये प्रेम तथा श्रेय को इच्छुक,

सुशीला देवी का
 जय भारत

જરથોસ્તી ધર્મે પોતાના માનવદયની ધર્મસ્તુતિમાં
 ૨૫૮ બતાવ્યું છે :- આ ધર્મ સર્વોને ઊગાવનારો છે.
 સદ્ગત દાદામાઇ નવરોહિએ જે કેમિસ (રાષ્ટ્રીય મદાસભા)
 નો પાયો નાખેલો તેમાં 'શાન્તિમય અને નિર્ધારણીય રીતે
 અધ્યાત્મો પતાવવાની વાત' તેના નિર્ધારણમાં મુકાઈ છે. એ
 એનું જીવંત પ્રમાણ છે. અત્તમત્ત ચીન અને પાકિસ્તાન
 જેવાં પડોછી રાષ્ટ્રોના સરકારી દળોએને કારણે ભારત બધાં
 દિશાવારો ઊગાવવાની કે આજી કરવાની વિશ્વમાર્ગદર્શક પહેલ
 કરી ચક્રાવૃત્તિ નથી એ સાચું. વળી હવે આશુભોજિ પણ
 ભારતે બતાવેલો છે એવો અવાજ ભારતમાં ઊઠ્યો છે.
 પરંતુ આનું કારણ તો આપણે અગાઉ જોઈ ગયા તેમ
 સત્તાદ્વારા સમાજપરિવર્તનના જગ્યાથી પ્રવાહમાં ભારત
 તણાયું છે અને ધર્મધુરધરો સત્ય અદ્વિતિના ગાંધી પ્રયો-
 ગોની તૈવાર બુમિકા છતાં પરિમદ, પ્રાણ, અને પ્રતિષ્ઠાને
 હોડમાં મૂકી આગળ વધવા અને કેમિસને સત્તાદ્વારા સમાજ-
 પરિવર્તનના અવળીકાન્તિના માર્ગથી તેને પાછી વાળવા
 તત્પર થઈ શક્યા નથી, તે સુખ્ય કારણ છે. એટલે જ
 હવે ધર્મ ઉપાસનાના કાર્યક્રમને મહત્ત્વ આપવાની વાત
 હાથે આવે છે.

म दोनों को गर्भ को अपना ही सजीव प्रतिबिम्ब समझ कर चलने
करना चाहिए। यच्चा जिस प्रकार पूर्व-जन्म के संस्कार लेकर
जाता है, वसी प्रकार माता पिता के संस्कारों की भी उस पर अभिप
पड़ती है।

धार्ताक्षाप के समय तथा प्रत्येक व्यवहार में अब तुम परस्पर
आई पहिन समझ कर चलना। बेटी ! तुमने सत्साहित्य का अध्ययन
करना। दुष्ट विचारों को मन में स्थान नहीं देना। मन में शोक,
सन्ताप न जाना। अति भय न करना। प्रवाद से भी बचना।
कारण कि प्रायः अपनी समाज में परिभय का महत्त्व विस्मृत हो गया
है। अनेक रोगों या रुग्ण सन्तानों का प्रधान कारण यही है। अतः समय
पर भय करना भी नहीं भूलना। प्रभु-भक्ति में मन को संलग्न
करना।

इस पत्र के साथ 'बुक पोस्ट' से 'रत्न कुंवर धारिणी नुं
वर्तन' नामक पुस्तक भेज रही हूँ। तुम्हें और तुम्हारी जेठानी को
मेरा आशीर्वाद। कुटुम्ब में सब के लिये प्रेम स्मृति कहना।

सुशोभा देवी का
लव्य वीर

જરથોસ્તી ધર્મે પોતાના માનદયસ્તી ધર્મરત્નુતિર્મા
 રૂપે જતાવ્યું છે :- આ ધર્મ શ્રેષ્ઠોને ઊગાવનારો છે.
 સદ્ગત દાદાશાહ નવરોજીએ જે કોંગ્રેસ (રાષ્ટ્રીય મહાસભા)
 નો પાયો નાખેલો તેમાં 'શાન્તિમય અને નિઃધારણીય રીતે
 અધ્યાત્મિક પતાવવાની વાત' તેના નિધારણમાં મુકાઈ છે. એ
 એનું જીવંત પ્રમાણ છે. અલગત ચીન અને પાકિસ્તાન
 જેવાં પડોષી રાષ્ટ્રોના સરકારી દળાણોને કારણે ભારત બધાં
 દિશાવારો ઊગાવવાની કે એછાં કરવાની વિશ્વમાર્ગદર્શક પહેલ
 કરી ચક્રવર્તી નથી એ સાચું. વળી હવે આજુબેજ પશુ
 ભારતે બતાવેલો જોઈએ એવો અવાજ ભારતમાં જીવ્યો છે.
 પરંતુ આનું કારણ તો આપણે અચૂક જોઈ ગયા તેમ
 સત્તાદ્વારા સમાજપરિવર્તનના જમવ્યાપી પ્રવાહમાં ભારત
 તણાયું છે અને ધર્મધુરધરો સત્ય અદ્વિતિયા ગાંધી પ્રયો-
 ગોની તૈયાર જૂમિકા છતાં પરિમદ, પ્રાણ, અને પ્રતિષ્ઠાને
 હોડમાં મૂકી આગળ વધવા અને કોંગ્રેસને સત્તાદ્વારા સમાજ-
 પરિવર્તનના અચળીકાન્તિના માર્ગથી તેને ખાલી વાળવા
 તત્પર થઈ ચક્રવર્તી નથી, તે મુખ્ય કારણ છે. એટલે જ
 સર્વધર્મ ઉપાસનાના માર્ગક્રમે મહત્ત્વ આપવાની વાત
 મોખરે આવે છે.

महा पाप मान दे। इसीलिए नैतयवाद का मान
 पैदा ने ने किया है। विद्वानों की अगति और
 अनुभव का प्रधान कारण यह है। भारत में यह बात
 माना नहीं देनी। इसी लिए तो भारतवर्ष भारत की स्वतन्त्रता
 प्रदान के साथ साथ बायो के पुनरुत्थान की भी चर्चा हो रही
 है। बायो-सेवक वेदिकाओं के लिये प्रशिक्षण वर्ग भी चला रहे
 हैं। मेरा यह विद्वानों के कि भगवती भी वर्ग के पास संगठन है,
 परिभाषा है, मादगी से मृत्यो जीवन व्यतीत करने की कला भी,
 हृदय की मृत्तु मृत्तु भी है, मर दे, केवल उनमें जो कुछ है उन्हें
 उन सब का मति-भानि ज्ञान कराना चाहिए। युद्ध भी मध्यम
 वर्ग के लोगों के माध्यम से धनी पुनः उनका मूल गूँते हैं। उनको
 इनमें से बाहर निकालने के यथार्थ ज्ञान तथा नैतिक सामर्थ्य की
 आवश्यकता है। उन की पूर्ति साधनाहीन सेवक नहीं कर सकते।
 कोमल-हृदय मानू हृदय, जिन को प्रकृति से प्राप्त है और जिन्होंने
 त्याग तथा तप साधना की है वे साधना शीघ्र सेविकाएँ ही पूर्ण कर
 सकती हैं। बेटा ! मिम केथोराईन का प्रसंग तो तुम जानती ही
 हो। यह रशियन क्रान्ति की वेदिका बनो थी। तुम भारतीय
 अहिंसक क्रान्ति की वेदिका बनो। तुम्हारे पीछे बहुत बड़ा वर्ग
 जाग्रत होगा।

मेरी यह आन्तरिक अभिलाषा है कि रूस भारत से कुछ
 सीखे। मेरी पूर्ण श्रद्धा है कि भारत इस के योग्य है और यह यह
 कार्य कर भी सकता है। तुम्हारा नैटिक प्रदानवर्ग, अध्ययन
 निःस्वार्थी सेवा कार्य और निभीकता आदि गुणों को देख कर मेरी

दी मंजुला,

नौ मास और साढ़े सात दिवस पूर्ण होने पर तुम्हें पुत्र-
न को प्राप्ति हुई है, यह जान कर अति प्रसन्ता हुई ।

तुम्हारा यह पुत्र शिवा जी की भौति संस्कृति का रक्षक
धर्म पितामह जैसा त्यागी, भगीरथ जैसा साहसिक, भारत के
मान धीर, लक्ष्मण समवीर और हनुमान के समान निराला सेवक
हो ।

तुम भी निरन्तर इसको इसी मन्त्र का पाठ कराते रहना...
.....आदर वनो बेटा दिल के दरिया बनो ।

रुण दुःखी दलितों के, गर्म आंसू तू पोंछना ।
शूरीर बनो भैया, रक्षण में, भक्षण में नहीं ।
मर्य पथिक बनों, निरय प्रेम पथ-पर ही चरो ।
न किमी को बराबो बेटा न किमी से मुम बरो ।

आज पार्मल में थोड़ी मो स्वादी और मिष्ठान भेजा है ।
तुम्हारे वहां भजा किस वस्तु की कमी है किन्तु आर्य कान्या की
मान के जन्म संस्कार ही ऐसे हैं कि यह पूज नहीं वो पूज को
पांमुको जिनना तो देनी ही है ।

મુખ્યવારી શરે તેમ જ અહીં તો બ્યાપક ધર્મ ભારત
વિકસી મોઝલાદી શરે તેમ છે. પણ દરે સમયસર જે
અહીં મોઝલાદી અને ધર્મની બ્યાસપીઠ ભારતીય રાજ્યમાં
તથા ભારતીય પ્રજા સંસ્થાને નહીં મળે તો ભારત
જગતની સાંસ્કૃતિક જોડાવાની બીજી ઉપરિચિત થઈ જશે. એ
જ સમીપ્તએ વેળાસર ભારતને મળે રીતે સંસ્થા
જમાવી લીધું હતું. અને એમાં જંગમનો એક પ્રકાર
મદારાશ્રુનો બીજો પ્રકાર, યુ. પી. અને વિદ્યાર્થનો ત્રીજો પ્રકાર
તો ગુજરાતને વળી સાચ અને આપી રીતે શોધે છે. આ
જેનધર્મ. ગુજરાત અને તે પણ ભારતના માધ્યમે અને સંસ્થા
એ દ્વારા જ વિશ્વગ્રેય સાંસ્કૃતિક વાતો કરાય છે. એ એકાદ
મજવાથી કદી અગિયાર ન થાય. એક, બે કે ત્રણ જ
એકાદ મજવાથી તો થાય. હા, બે એકાદ પરસ્પર એકમેક
એકાદ થાય તો અગિયાર થઈ શકે. માટે આપણે જો અગિયાર
જોઈતા હોય તો સાંપ્રદાયિક ધર્મોમાંથી સંકીર્ણ સાંપ્રદાયિક
અને વિકૃતિઓના બચાવી અતિમ રહી જગતના મુખ્ય
મુખ્ય સાંપ્રદાયિક ધર્મોની ઉપાસના સામુદાયિક ઢંગે ઝટક
કરવી જ રહી.

હવે આપણે ધર્મલક્ષીનીતિનાં તથા અંગોનો
વિચાર પ્રથમ કરીને પછી બીજી અંગાઉ તથા વેદી તથા
પ્રકારોની વિચારણામાં આગળ વધીએ :-

पत्र-१५

❀

‘य माध्वी निर्मला जी,

अपने दिगम्बर तथा श्वेताम्बर जैन आगमों का अभ्यास
 एक प्रकार से किया है तथा मेरे द्वारा बताई पुस्तकें भी देखली
 यह सब जानकर अति आनन्द हुआ है। अब मैं आपको उपनिषद्
 और गीता भेज रही हूँ। आपके गुरुजी का भी बड़ा समागम है,
 या उनके विचार भी बदर हैं। वे वैदिक-धर्म के विद्वान् भी हैं।
 आप उनसे ये ग्रन्थ अवश्य पढ़ें। अब आपकी संयम यात्रा
 स्वपूर्वक व्यतीत हो रही है तथा विगत दुष्ट विचारों के लिये
 त्याग भी हो रहा है। इसके साथ ही गुरु-बहिनों का मन भी
 अपने सेवा भक्ति से जीत लिया है, यह जानकर अत्यन्त सन्तोष
 था। अब आपने आगे भी इसी भाँति प्रगति करना। सभी
 साधन प्रवृत्ति में न पड़ना क्योंकि, व्याख्यान में शीघ्र न
 ने से अभ्यास रुक जाता है और समय से पूर्व होने या
 पवाना भी कठिन हो जाता है। अपने पूज्य गुरुणा
 (प्रणाम और पूज्य साध्वी जी को भी वंदन।

मुशीला देवी का

❀

જરથોસ્તી લોકો આશ્વિના 'સુપ', ચંદ્ર, તારા તથા દરિયાને પૂજતા આવ્યા છે. અગ્નિને પોતાના ધર્મરથને સતત જલનો રાખતા આવ્યા છે. પવિત્ર વિચાર, પવિત્રવાણી અને પવિત્ર વતન 'નગરવાણુ' અગ્નિ એક જવતુ પ્રતીક છે. તેઓ દંભેદા ઉઘાગી, સખાવતી અને ધ્યાન્તિપ્રિય દ્વિવિદિમાગધી દેશમાં રહેનારા અને વફાદારીથી રહેનારા લોકો છે.

આથી જ તેમના માઝદપસ્તનીસ્તવમાં સ્ત્રી હોવાવાના ધર્મને રથાન વાજખી રીતે અપાયું છે તેમ એ લોકો વતંતા આવ્યા હોય તે ધર્મમાંથી સાર લઈ સમાય :- ને દુનિયાને માનવજાતે પરસ્પર દ્વિષથી દ્વિષ મેળવીને રહેતું હોય તો 'યુદ્ધ નદી' ના કગાર સૌથી પહેલાં પડોશી પડોશી દેશ વચ્ચે કરવા નોંધએ, સશસ્ત્રીય યુદ્ધથી ઠોઠપણુ દેશના અધ્યાનો ઉકેલ ન શોધતાં તટસ્થ દેશની લવાહી કે પરસ્પરની વઠાધાટોથી ઠોઠપણુ દેશ દેશ-વચ્ચેના મોટા નાના ઝઘડા ઉકેલી લેવા નોંધએ.

જ્યાં લગી એક દેશના માનવો બીજા દેશના માનવો સાથે વિશ્વાસપૂર્વક પરસ્પર જવતા ન થાય ત્યાં લગી અધુરું.

रने सब को आकर्षित कर लिया है। आप भी वहां पधारने वाली
तथा इसी कार्य हेतु चतुर्मास भी करने वाली है। इसमें अनीम
मनन्द आ रहा है।

अपनी गुरुणी जी, गुरु-बहिनों एवं सबको बंदना कइना।
मुशीला का नमस्कार

ચુંબનારા અનુયાયીઓ હતા. છતાં લેણું આપવું એટલે
આપવું જ. અનુયાયીઓ ચોંકી જાડે તે સ્વાભાવિક હતું.

અધૂરામાં પૂરું પેલો લેણુદાર બોલ્યો :

આપે મને જ્યારે માણુક મારેલો ત્યારે હું ક્રિષ્ટાઈ
ડીલે (શરીરે) હતો, જ્યારે આપના શરીર ઉપર તો
પહેરણુ છે.

પયગંબરસાહેબે કહી દલીલ : 'વગર પહેરણુ કાઢી
નાખ્યું. તરત સૌના આશ્ચર્યચ્ચે શરીર પરના પયગંબરી
સચક કુદરતી ચિહ્ન પાસે જઈ પેલા લેણુદારે માણુક
મારવાને બદલે પ્રેમપૂણું ચૂમી લઈ લીધી. અને ચોમેર
આનંદ પ્રસરી ગયો.

નીતિની આવી ખેવનાનો વારસો ઈસ્લામી સમાજમાં
ફીક જળવાયો છે,

મારા મુદરધાત્રી છત્રના હેઠવાની અગાઉના શીક
ઈસ્લામી હતા. તેમના પિતાએ મેં ત્યાં નોકરી કરતા પહેલાં
બોલેલા. તેઓની સાખ એવી હતી કે 'તેઓ બ્યાજ ન
લેવાનો ઈસ્લામીઆમાર છેવટ સુધી બરાબર પાળતા. કોઈ
દિમાગ ફેરવેલો ઈસ્લામી મળે તો તે મને હાથ લગાડી સાથે
ફેરવતા.' (૧) (૨) (૩) (૪) (૫) (૬) (૭) (૮) (૯) (૧૦)

चरी मा ११,

गुरुदास आज्ञा कृपा वृत्त इस समय विविध शैलों में काम करने बात मानक मोक्षकाया क गुणों में परपूर्ण है। यदि भय में अपना आत्मों में देखा। महत्त वक्त मा माता शेष इसका अनुभव मा गुण दा दी गया है। गुणने इस गुणित को मानक किया गुणारी गुणय और विद्वत्ते अन्य दुःखों को भाषा करने की इच्छा हुई है। और इसी विषय में गुणने में आकाश मीमांसा है। इसमें तो मेरी सम्मति है ही। मैं स्वयं तो इस अवस्था में आ नहीं सकती। गुणने ज्ञापन के उपाय तथा राष्ट्रवाद, जर्मनी की मुख्यधारा यूरोप की मुम्बईगोरी तथा चीन वन की मादगी का सम्यक रूप से अध्यस्तोक्त करना। अच्छी बख्शी मानें महत्त करके जाना।

પરંતુ તારે કે જે પરંતુ હું હોજી જ, કારણ
હું જાણુ છું કે જ

આત્મા આત્મા જુદું કૃપદંત્રી તારો નૈમિત્તિક અને
જુદા અને જગતના પાસાના જ છે. પણ આપણે તો
જનની કૃપદંત્રી નહીં, પણ એવના અનુપાસકોના રૂ-
પમાં તારા સાથે નિહાળી અને તારાપરોવા જનને હીમે
તે રીતે પ્રાથના અને તેના માટે અસ્થિતિપદ્ધતિ એ
પ્રથમજાતની માટે જરૂરી નજીવ.

પ્રાથનાથી એક જગતના જીવંતપ્રજાતાન તરીકે
માનવો માનવો વચ્ચેની એકતામાં મોટી મદદ મળે છે.

જગતના જો નારીમાનને પોતાને સ્વિયજ માટેની
નિયતિ મળી જાય તો નરપૂરક નારીના અનેક સુશુણ્ણ
જાણ જગતના પ્રમુખાન્તિ-અથવા અદિષ્ટક કાન્તિના-
કામોમાં અનાયાસે મળી જાય જે ખૂબ જરૂરી છે.

જો વડાજાતિનું તરફ માફ થઈ જાય તો આજ પણ
ખ્રિસ્તી સેવક-સેવિકાઓની જનસેવા નોંધપાત્ર છે. અને જે
પ્રમુખદી નીતિનું અંગ-પ્રાથના અને સ્વિયજયુક્ત સેવ
જની જાય તો જગતમાં ખ્રિસ્તીપ્રમુખ સામુદાયિક આચરણનો
જરૂરજરૂર થઈ જાય.

સક્રિય અધ્યાત્મલક્ષી ધર્મ માટે

શ્રીરામ

૧

શ્રીરામને ગુરુવશિષ્ઠ મળ્યા અને એમાંથી યોગવશિષ્ઠમંથ લાખ્યો. કૈકયી માતાએ જે જે વરદાનો માગ્યા, તે અંગે યુગપુરુષ રામે સાતકૂળ વક્ષ્ય લીધું તો કુટુંબમંથે કંઈ કલેસ હતો તે સ્ત્રી મર્યો. અને આનંદ આનંદ થઈ ગયો.

દશરથ મદારાજનું રામવિરહે આકસ્મિક અવસાન થયું, તોમ રામે ચૌદ વર્ષના વનવાસનું વચન ન તોડ્યું તે ન જ તોડ્યું. એટલું જ નહીં પણ સીતા પર દુર્ગમ ગુન્નરતા રાવણ સામે અન્યાય પ્રતીકાર કરનાર જટાયુ ગીધનું આદ્ય કપું. આનું નામ છે સક્રિય અધ્યાત્મ.

તેમણે કિષ્કિંધાના રાજા વાલ્મીની ભોગાધીનનાને થતી અસ્તૃતિકૃતિને નિવારી પણ રાજ્ય તો વાલ્મીનાના કાર્ણ મુખીવને જ સોંપ્યું, એ જ રીતે અંધાની ત્યારીને કાપી, પરંતુ વિખીયણને રાજ્ય સોંપી ન્ય તોરવ રચાવ્યું.

સક્રિય અધ્યાત્મસદાશી મર્મ માટે

શ્રીરામ

૧

શ્રીરામને ગુરુવશિષ્ઠ મન્યા અને એમાંથી યોગવા-
સિદ્ધિમંત્ર લાખ્યો. કેકયી માતાએ જે બે વરદાનો માખ્યા, તે
અને યુગપુરુષ રામે સાનુકૂળ વક્ષ્ય લીધું. તે કુટુંબમાં
જે કંઈ કલેષ હતો તે સ્ત્રી ગયો. અને આનંદ આનંદ
ધર્ષ ગયો.

દશરથ મહારાજનું રામવિરહે આકસ્મિક અવસાન
થયું, તોય રામે ચૌદ વર્ષના વનવાસનું વચન ન તોડ્યું
તે ન જ તોડ્યું. એટલું જ નહીં પણ સીતા પર શુદ્ધ
ગુણરતા રાવણ સામે અન્યાય પ્રતીકાર કરનાર જટાયુ
ગીધનું શ્રાદ્ધ કર્યું. આનું નામ છે સક્રિય અધ્યાત્મ.

તેમણે કિંકિધાના રાજા વાલીની ભોગાધીનતાને લીધે
યતી સંસ્કૃતિકૃતિને નિવારી પણ રાજ્ય તો વાલીના નાના-
ભાઈ સુગ્રીવને જ સોંપ્યું, એ જ રીતે લોકોની સરખામ-
ત્યારીને કાપી, પરંતુ વિભીષણને રાજ્ય સોંપી ન્યાયનીતિનું
ગૌરવ સ્થાપ્યું.

आत्म, और व्यक्तिगत उत्तरदायित्व की ओर उबेला आदि दोष
उत्पन्न हुए बिना नहीं रह सकते

मनुष्य के लिये उचित अम आनन्ददायक प्रकृतिक
आहात है जो उसे धर्मयोग अथवा गृहयोग द्वारा प्राप्त होता है।
इस से बुद्धि कौशल का विकास होता है। और व्यक्तिगत
स्वतन्त्रता सुरक्षित रहती है। अन्य देशों की अपनी वस्तु को
बालन भोजना अथवा अन्य देशों की तुलना में स्वकेन्द्रित साधनों
को त्याग करने का हममें समय नहीं है।

अहिंसक समाज रचना में अथवा धार्मिक समाज रचना
में छोटी छोटी बातें गौण नहीं हो सकती। इस पर से स्पष्ट होता
है कि भारतीयों की सम्प्रतिष्ठा को दूर किये बिना यह कार्य शक्य
नहीं सकता। यह दूर तभी होगी जब शक्ति सम्पन्न व्यक्ति भी
इसका घोर विरोध करेंगे। उनकी गोशाला तथा धर्मयोग के प्रति
रुचि है। वे तुम्हारे प्राप्त से अहीन, जमार आदि का सम्पर्क
करके हम दिशा में उनके मार्ग-दर्शन देना चाहते हैं। तुम्हें ज्ञात
ही होगा कि मधुकान्त ने यकालक का त्याग कर डेरी फार्म का
अध्यास भली भाँति कर लिया है, और चन्द्रकान्त तो धर्मयोग
का शिष्टाण लेने के पश्चात् यहाँ के प्रत्येक कारखाने का अनुभव
ही ले चुका है। यह सर्व देखकर ऐसा अनुभव होता है मानो
मेरे अन्तःकरण की मूर्ति की रचना तुम मध कर रहे थी।

तुम्हारी माना

‘પણ સમગ્રતંત્ર બને છે.’ કુંડકુંદાચરિત્ર જેમ પોતાના કું
કાન્તિકારી ધર્મ વિચારો આપ્યા તેમ શ્રીમદ્ રામચંદ્ર જેવ
મહાત્માઓની માનદશાંક મહાપુરુષે પણ કાન્તિકારી ધર્મ
વિચારો જરૂર સુંદર ઢબે આપ્યા.

બૌદ્ધધર્મનો સેતુ

વૈદિકધર્મ સાથે જૈન ધર્મને સંકળવામાં બૌદ્ધધર્મ
સેતુરૂપ છે. કારણકે જે વૈદિક ધર્મ ‘ગૃહસ્થાશ્રમ ધર્મ’ને જ
સર્વોચ્ચ મહત્ત્વ આપતો હતો, તેમાં બૌદ્ધધર્મે ‘સંન્યાસધર્મ’નું
મહત્ત્વ કબૂલાવ્યું. રામ અને કૃષ્ણ યુગપુરુષ મહાપાતા
તેને લીધે એકપત્નીવ્રત તથા અનાસક્તિને જોર જરૂર મળ્યું
પણ આમજનતા આચરી શકે એવા પ્રજાચર્ય અને અપરિ-
મલને જોર મળ્યું બૌદ્ધધર્મને લીધે. આથી અદિસાને સર્વોચ્ચ
પામરવાને સારો મોકો મળી ગયો. યતર્થ જે પશુવધ
વિધેયાત્મક બનેલો તે પશુવધ બધે ધર્મ વૈદિક ધર્મમાં
આત્મવત્ત્વ સર્વજૂનેયું અને ‘વસુધૈવ કુટુંબક’ સૂત્રો
સ્વીકારાઈ ગયા. આટલી જૈન ધર્મ વૈદિક ધર્મ વચ્ચેની
આત્મીયતામાં બૌદ્ધધર્મનો મુખ્ય ફાળો છે જ.

આંતર રાષ્ટ્રીય બૌદ્ધધર્મ

અસંખત ન્યારથી સર્વોચ્ચ બૌદ્ધધર્મ આંતર રાષ્ટ્રીય

आदि क्रमशः आकार "विदर को श्रीर आये"। यहाँ प्राये, ३१ प्रकार बुलाने के हेतु हाथ फैला रहे हों ऐसा प्रतीत होता है।

मैं निम्नलिखित प्रार्थना को साकार होनी देख रही हूँ—

अहिमा की मूर्ति प्रथम रम सिन्धु अधिपति ।
 सुधा की धारायें रग रग बहे प्रेम भ्रमना ॥
 तपस्वी तेजस्वी परम पद पाके जगन् को ॥ १ ॥
 क्रिया प्रेरित वन्दू पर प्रभु महावीर तुमको ।
 चतुर्यामी मार्गे प्रगति कर निर्वाण-पथ को ।
 बनाया वन्दू मैं जगप्रिय स्वयं मुद्ध तुम को ।
 करी धर्म कान्ति, सकल जग को जाग्रत क्रिया ।
 बने विश्व प्रेमी, नमन करूँ ऐसे पुरुष को ॥ २ ॥
 सुमर्यों वेशों के भुति स्मृति पुराणोपनिषदे ।
 रहे जो सम्मान हृदय से भले दर्शन छः ही ।
 गीता मां-गोदी सो सात रस पीऊँ तरवपेय का ।
 पचा के मैं रगूँ करुण रम रामायण तुम्हे ॥ ३ ॥
 क्षमा सिन्धु प्यारे इशु घर तुम्हें बंदन करूँ ।
 दुनारेने ने की के रहम दिल मोहम्मद रमरुं ।
 अशो देवी तेरी प्रशम जरथुस्य प्रति कृति ।
 निहाक अन्तर मैं विमल रस उमि रम रही ॥ ४ ॥

आपको विदित ही है कि बहिन माधुरी इस समय यहाँ नही है परन्तु हमका कार्य चालू है तथा हमके माँ भी बरा है।

એક વખત એક જાનમાં પત્રોનાં સરનામાં (ગાંધીજી પરનાં) અત્યેક્ષા, તેમાં કોંગ્રેસના કુલમુખત્યાર તરીકે ગાંધીજીને બતાવેલા. વાત સાચી છે. જાને કોંગ્રેસમાંથી સૈદ્ધાંતિક આગ્રહે નીકળી ગયા પણ રાજકારણીય પુરુષોને કોંગ્રેસ સાથે જિંદગી બર સાંકળી રાખવાનો પ્રયત્ન તેમણે કર્યો, અને જ્યારે સમાજવાદી જૂથ કોંગ્રેસમાંથી અલગ પડ્યું ત્યારે બાપુએ તેની મદાવ્યથા પ્રગટ કરેલી તે મનુ બહેન ગાંધીની 'શોક-સત્તા' દૈનિકમાંની ગાયરી કહી દે છે. જેની વિ.વા.માં પણ નોંધ લીધી છે. 'ઇશ્વર પણ તમને માફ નહીં કરે' એ બાપુના ઉદ્ઘારોને ધોવા પ્રભ સમાજવાદીઓ પૂર્ણ પ્રયત્ન કરે, એમ કું' છું' છું. બાપુએ જેમ કોંગ્રેસની શુદ્ધિ અને સંજોગના માટે જિંદગીબર પ્રયત્નો કર્યા, તેમ બાલનલકાંઠા પ્રયોગે પણ સંસ્થાઓના માધ્યમે વિવિધ રીતે તે જ પ્રયત્નો વીસ વર્ષથી જારી રાખ્યા છે.

ગાંધીજીએ જેમ કોંગ્રેસને શુદ્ધ રાજકીય સંસ્થા બનાવી તેમ સહેરમાં મનુરહેને મનુર મદાજનની પણ સામાજિક સંસ્થા બનાવી. તેમનું ગામડાંની સંસ્થાનું અધૂરું રહેલ સ્વપ્ન બાલનલકાંઠા પ્રયોગ પૂરું કરે છે એટલું જ નહીં સહેરહેને પણ જનસંગઠન અને મામ તથા સહેર (મનુ) હેતે જન-સેવક સંગઠન (અથવા ગાંધી સેવા સંઘની વિચોનતા થવા

बेटी माधुरी,

जावादीय से लिखा तुम्हारा अन्तिम पत्र मिल गया था अब तो तुम आ गई हो । साध्वी निर्मला जी के कार्य से तुम बहुत सहायता मिली है । यह सब मैंने जान लिया है । “जै धर्म विद्वध धर्म है ।” ऐसा इस प्रकार की साध्वी ही कहने का अधिकारिणी है । फिर भी रुढ़िवादी लोगों ने अभी तक उस साध्वी की अलोचना करनी बन्द नहीं की । उन लोगों का पुनः पुनः यही कहना है कि “साधु को ऐसा करना उचित नहीं है ।” किन्तु इनमें उनका दोष नहीं है । होय उन लोगों के शिष्यों के हैं, जिनमें अधिकोश तो सामाजिक त्याग की भूमिका जाने ही है । जैसे चोरों की बस्ती में सब से बड़ी चोरी करने वालों को बहादुर समझा जाता है, ऐसे ही सामाजिक त्याग जाने लोग ऐसे लोगों की प्रशंसा करते हैं, जो अधिक प्रमादी होकर कुछ काम न करे, काम से जो चुराये, पारिवर्त वाद की पुष्टि करें । क्योंकि समाज के प्रतिष्ठों को ये लोग निभाते हैं और समाज उनके प्रतिष्ठों का निभाती है । जो साधु ऐसी समाज की प्रशंसा करते हैं वे ही सच्चे साधु साध्वी की निन्दा को पसन्द करते हैं तथा सन्तोष मानते हैं, परन्तु अब वो मारा देश जागृत हो गया है । सम्पूर्ण स्वतन्त्रता की दहलीज पर खड़ा है । इसलिये ; हीरे और कंठर

એક સ્થાન હાક છાત્રામાં વસીલ સરનામાં (ગાંધીજી પરનાં
અભ્યાસમાં, તેમ કોનિગ્રાસ કુલમુજવાર તરીકે ગાંધીજી
અભ્યાસમાં સાદ જાવાં છે અને કે કેવળમાયો સૈદ્ધાંતિક આગ્રહે
ગાંધીજી તમા સજ્જકારણીય પુદ્ગલોને કોમિશ સાથે જિંદગી
મર પ્રાકળી સખાતી પ્રસન્ન હોમજી કરી, અને જ્યારે
સમાજનારી મૂલ્ય કોમિશનામાં અત્રમ પડતુ ત્યારે બાપુએ
તેનાં મદાન્યમાં પ્રવડ કરેલી તે મનુ બહેન ગાંધીની 'સૈક-
સના' રેનિકર્મની કવરી કદા કે છે. જેના વિવા.મા પજુ
ગોત્ર લાંબા છે. 'છવર પજુ તમને માફ નહીં કરે' એ અપુત્ત
ઉદ્ધારોને પે. મા પ્રમ્ત સમાજનારીઓ પૂર્ણ પ્રસન્ન કરે, એમ
કે હમ્મું છુ. બાપુએ જેમ કોમિશનો શુદ્ધિ અને સંમોનના
માટે જિંદગીમર પ્રવત્તો કર્યા, તેમ જાનનવકાકા પ્રયોગે પજુ
સંસ્થાઓના આશ્વમે વિવિધ રાતે તે જ પ્રસન્નો ચીસ વર્ષથી
બતરી સખ્યા છે.

ગાંધીજીએ જેમ કોમિશને શુદ્ધ રાજકીય સંસ્થા બનાવી
તેમ સહેરમાં મજૂરોએ મજૂર મદાનનની પજુ સામાજિક
સંસ્થા બનાવી. તેમનું ગામડાંની સંસ્થાનું અધુરું રહેલ સ્વપ્ન
બાજનવકાકા પ્રયોગ પુરું કરે છે એટલું જ નહીં સહેરોએ
પજુ જનસંગઠન અને ગ્રામ તથા સહેર (મન્ને) દ્વારા જન
સેવક સંગઠન (અથવા ગાંધી સેના સંઘની વિજ્ઞાનતા થવા

उसकी आयु सोलह वर्ष की है और बहुत से छः वर्ष छोटी है। दोनों की आयु विवाह के योग्य है। उसके माता पिता कन्या के जन्म के पड़वान ही ब्रह्मचर्य पालते हैं, इससे कन्या के संस्कारों का भी पता लग जाता है। यह पाक शास्त्र में निपुण है तथा भ्राम सेवा में रुचि रखती है, इत्यादि सोने में सुझावे जैसा है। उसका रंग दयाम तथा शरीर पर माता के दाग हैं। नाइ वृक्ष की भांति लम्बी है। उसे हिन्दी एवं गुजराती का भी ज्ञान है थोड़ी बहुत अंग्रेजी भी जानती है।" ऐसा लिख कर मंजुला उसके लिये अपनी अनिच्छा प्रकट कर रही है परन्तु मुझे तो इसमें स्त्री जाति का घोर अनादर प्रतीत होता है। आम गरीबते समय उनकी त्वचा या लम्बाई को न देखकर लोग रम का ही देखते हैं। फिर स्त्री जो जगत की शक्ति है, उसे अस्थि-मांस त्वचा से पाखा जाए। जब एक स्त्री ही दूसरी स्त्री को गलत तरीके से परखे और उसमें भी मंजुला जैसी संस्कारी माता, तब तो हद हो गई।

मनु भगवान का कथन है "बकरी का मुख, गाय की पूंछ और ब्राह्मण के पाँव पूजनीय हैं किन्तु स्त्री के तो सभी अंग पूज्य हैं।" यदि कोई इसका अर्थ स्थूल दृष्टि से करे तो जड़ पूजक ही बनेगा। इसका अर्थ तो गम्भीर और विशाल है। बकरी का मुख कंकर के अतिरिक्त आक तक सब कुछ पचा सकता है। इसलिये बकरी का मुख पूज्य है उसकी पूजा करो अर्थात् इसके मुख में जो पचाने का गुण है उसे ग्रहण करो। गाय जैसे जैसे चारा खाले फिर भी वह अपने गोबर में दुर्गन्ध नहीं रहने देती। उसी प्रकार दुर्गन्ध को सुगन्ध बनाने का गुण उससे लेना चाहिये। सत्त्वा ब्राह्मण पतिन

એક વખત લોક જીવનમાં પત્રોનાં સરનામાં (માંધી) પ
અપાયેલાં, તેમાં કોંગ્રેસના કુલમુખત્યાર તરીકે ગાંધી
ખતાવેલા. વાત સાચી છે. જાને કોંગ્રેસમાંથી સૈદ્ધાંતિક અ
નીકળી ગયા પણ રાજકારણીય પુરુષોને કોંગ્રેસ સાથે જિ
બર સાંકળી રાખવાનો પ્રયત્ન તેમણે કર્યો, અને જ
સમાજવાદી જૂથ કોંગ્રેસમાંથી અલગ પડ્યું ત્યારે બા
તેની મદાવ્યથા પ્રગટ કરેલી તે મનુ બહેન ગાંધીની 'સ
સત્તા' દૈનિકમાંની ડાયરી કહી દે છે. જેના રિ.વા.માં
નોંધ લીધી છે. 'ઇશ્વર પણ તમને માફ નહીં કરે' એ બા
ઉદ્ઘારોને ધોવા પ્રબ્ધ સમાજવાદીઓ પૂણે પ્રયત્ન કરે,
દું ઇશ્વરે છું. બાપુએ જેમ કોંગ્રેસની શુદ્ધિ અને સંચા
માટે જિંદગીભર પ્રયત્નો કર્યા, તેમ બાલનલકાંડા પ્રયોગે
સંસ્થાઓના માધ્યમે વિવિધ રીતે તે જ પ્રયત્નો ચીસ વગ
જારી રાખ્યા છે.

માંધીએ જેમ કોંગ્રેસને શુદ્ધ રાજકીય સંસ્થા બનાવી
તેમ સંઘર્ષમાં મનુરહેવે મનુર મદાજનની પણ સામાજિક
સંસ્થા બનાવી. તેમનું આમર્શની સંસ્થાનું બહુરેડેલ સ્વભ
બાલનલકાંડા પ્રયોગ પૂરું કરે છે એટલું જ નહીં સંઘર્ષે
પણ જનસંઘર્ષ અને મામ તથા સંઘર્ષ (નળે) છેને જન
સેવક સંઘર્ષ (અથવા માંધી સેવા સંઘર્ષ) વિજાનતા યસ

गणकी वायु मोतद वने की है और बहुत से मयूष छोटी है।
 वीर की वायु विवाह के योग्य है। उसके माता पिता कन्या के
 तन्म के पदार्थ ही मज्जने पावने हैं। इनके कन्या के संस्कारों का
 भी पता लग जाता है। वह वाक शास्त्र में निपुण है तथा प्राय
 मोक्ष में रति रखती है, इच्छा मोक्ष में सुदाने लेता है। उनका
 रस दुःख तथा शरीर पर माता के दाग है। वाक् वृक्ष की भाँति
 लक्ष्मी है। उसे हिन्दी एवं गुजराती का भी ज्ञान है भोजी बहुत
 अच्छी भी जानता है। ऐसा ज्ञान कर मंजुता उनके लिये
 अपनी निष्कट प्रकट कर रही है परन्तु मुझे तो इसमें स्त्री जाति
 का धार अनादर प्रतीत होता है। आग आदित्य ममय उनकी स्वभा
 वा कन्याई को न देखकर लोग इस को ही देखते हैं। फिर स्त्री जो
 जगत् की शक्ति है, उसे अग्नि, माय स्वभा से गरखा जाण।
 जब एक स्त्री ही दूसरी स्त्री को स्वयं लगेके से परे और उसमें
 भी मंजुता जैसी संस्कारी माता, तब तो हृद हो गई।

मनु भगवान का कथन है "चक्री का मुख, गाय की पूँछ
 और ब्राह्मण के पाँव पूजनीय है किन्तु स्त्री के तो सभी अंग पूज्य
 हैं।" यदि कोई इसका अर्थ स्थूल दृष्टि से करे तो जड़ पूजक
 ही दनेगा। इसका अर्थ तो गम्भीर और विशाल है। चक्री
 का मुख कंकर के अनिरिक्त आक तक सब कुछ पचा
 सकता है। इसलिये चक्री का मुख पूज्य है उसकी पूजा करो अर्थात्
 इसके मुख में जो पचाने का गुण है उसे ग्रहण करो।
 गाय जैसे जैसे चारा खाते फिर भी वह अपने गोबर
 में दुर्गन्ध नहीं रहने देती। उसी प्रकार दुर्गन्ध को
 सुगन्ध बनाने का गुण उससे लेना चाहिये। सच्चा ब्राह्मण पतिन

૫૨

ક્ષેત્રમાં પોતાના સંન્યાસવન જીવનથી અને માતાજીના પા
 ૩૫ જીવનથી ઉપરિચિત કર્પો છે તે આ પ્રયોગમાં મક્ક
 કરવા ચોગ્ય હોઈ સાધુપુરુષ સાથે અનાપાસે કોઈ સાધ
 કે સાધ્વીઓ અથવા બહેન કે બહેનો રહે તેમાં માત્રનવમાં
 પ્રયોગ આવશ્યક ગણે છે.

उसकी आयु सोलह वर्ष की है और बहुत से छा वर्ष छोटी है। दोनों की आयु विवाह के योग्य है। उसके माता पिता कन्या के जन्म के पश्चात् ही ब्रह्मचर्य पालते हैं, इससे कन्या के संस्कारों का भी पता लग जाता है। वह पाक शास्त्र में निपुण है तथा ग्राम सेवा में रुचि रखती है, इत्यादि सोने में सुहागे जैसा है। उसका रंग दयाम तथा शरीर पर माता के दाग हैं। ताड़ वृक्ष की भाँति लम्बी है। उसे हिन्दी एवं गुजराती का भी ज्ञान है थोड़ी बहुत अंग्रेजी भी जानती है।" ऐसा लिख कर मंजुला उसके लिये अपनी अनिच्छा प्रकट कर रही है परन्तु मुझे तो इसमें स्त्री जाति का घोर अनादर प्रतीत होता है। आम स्त्रीदत्ते समय उनकी त्वचा या लम्बाई को न देखकर लोग रस को ही देखते हैं। फिर स्त्री जो जगत की शक्ति है, उसे अग्नि-मांस त्वचा से ढाखा जाए। जब एक स्त्री ही दूसरी स्त्री को मृत तरीके से परखे और उसमें भी मंजुला जैसी संस्कारी माता, तब तो हद हो गई।

मनु भगवान का कथन है "बकरी का मुख, गाय की पूंछ और ब्राह्मण के पाँच पूजनीय है किन्तु स्त्री के तो सभी अंग पूज्य हैं।" यदि कोई इसका अर्थ स्थूल दृष्टि से करे तो जड़ पूजक ही बनेगा। इसका अर्थ तो गम्भीर और विशाल है। बकरी का मुख कंकर के अनिरिक्त आक तक सब कुछ पचा सकता है। इसलिये बकरी का मुख पूज्य है उसकी पूजा करो अर्थात् इसके मुख में जो पचाने का गुण है उसे ग्रहण करो। गाय जैसे जैसे चारा खाते फिर भी वह अपने गोबर में दुर्गन्ध नहीं रहने देती। उसी प्रकार दुर्गन्ध को सुगन्ध बनाने का गुण उससे लेना चाहिये। सत्त्वा ब्राह्मण पतिन

તેમાં પોતાના સંન્યાસની જીવનશૈલી અને માતાજીના પુત્ર
 ૫ જીવનશૈલી ઉપરિચિત કર્યો છે તે આ પ્રયોગમાં મહત્ત્વ
 તથા ચોક્કસ દોષ સાધુપુરુષ સાથે અનાવાસે કોઈ સાધ્વી
 કે સાધ્વીઓ અથવા જડેન કે જડેનો રહે તેમાં માત્રતઃકાં
 પ્રયોગ આત્મકારણક ગણે છે.

જૈન ધર્મનાં મૂળ અને ઇતિહાસ

આને સારુ જૈનધર્મનાં મૂળ અને ઇતિહાસ જાણે
 ખૂબ ઉપયોગી થઈ પડે તેવા છે. અલગત જગતના મહાવીરના
 પાંચવિદારમાં પોતે સર્વે યથા પછી સાધુસાધ્વીઓના સદ-
 વિદાર અને સદનિવાસોના જીવેઓ તારી સ્થાપ છે, પણ
 જૈનધર્મ જે અનેક મહામતોનાથી પાર જાય છે તેમાં
 એકત્રિવિદાર, સદસાધ્વીપવાસ, સદ જડેન પ્રવાસ ખાસ
 કરીને છે. મુનિપૂજક તથા છે. રથાનકવારની દિશાઓમાં
 આવકારદાયક ગણાતો નથી. જે કે જેવાને ઘેર આગ્રહાય
 રહી મુનિ સમૂહાંતરે જૈન ઇતિહાસમાં અનેરો ચીતો પાડ્યો
 છે પણ ત્યાં તેમના ગુરુભાઈઓ નિષ્કળતા પામેલા એટલે
 સમૂહાંતરો મદિમા આખા છેવટેનાર વર્ગમાં અનેક જતા,
 તે દિશા જાણે અપવાદરૂપ જાતી થઈ છે. દરે તેને અસાધને
 એટલે ઉત્તરગરૂપ રામાધિક જનારજાતી છે. આ સિવાયની

गुणों का गुणों के साथ सम्मिलन में तबित उपयोगी थी। इग्निते जानिवाद को ध्वनि निभा लेते थे। परन्तु समान रङ्ग में समान गुण आये वनकी अनेका आम समान विचार में समान गुण आये, यह अधिक संगत है। इमानिये आज मनुष्य राष्ट्रवाद और मनुष्यता जानिवाद या वर्णवाद को उड़ा देने की बातें होने लगी है। यह समयानुकूल है। केवल हमारी दृष्टि मनुष्यों की ओर होनी चाहिये। रूप, धन या केवल वाइय - शिक्षण की ओर नहीं होना चाहिये।

विवाह सादगी से सम्पन्न हुआ। यह जानकर मैं इस लिये प्रमत्त हूँ कि केवल उद्दरपूर्ति के लिये नहीं अपितु सामाजिक निरर्थक व्यय के कारण मध्यम वर्ग के लोग श्री मन्तों के अन्याय पूर्ण व्यापार - व्यवसाय में सहायता देते रहे हैं। यदि वे सादगी का पाठ सीख लें तो भ्रम जीवी लोगों का दामा दाम सिद्ध हो सकते हैं। आज तो यह मध्यम वर्ग भ्रम जीवी लोगों के शोषकों के शोषण में सहायक हो रहे हैं। यद्यपि उनका संकट थोड़े समय के लिए ही है क्योंकि श्री मन्त अपने धन का भ्रम जीवी और मध्यम वर्ग के लिए रवेच्छा से उपयोग कर सकें ऐसी परिस्थिति उत्पन्न होने वाली है।

बेटी मंजुला ! यह मैं जानती हूँ कि ऐसे समय में मेरी अनुपस्थिति तुम्हें बहुत अखरती है। मेरा मन तुम्हारे वहाँ आने को हुआ तो था परन्तु तुम तीनों पुत्रियों को विदित है कि मैंने अपना सम्पूर्ण जीवन विद्वय को अर्पण करने का व्रत लिया है। मैं स्वयं ही अत्यधिक परिश्रम करके तुम तीनों को

ક્ષેત્રમાં પોતાના સંન્યાસવત જીવનથી અને માતાજીના પ્રતિ
રૂપ જીવનથી ઉપરિથિત કર્યો છે તે આ પ્રયોગમાં પ્રદર્શ
કરવા થોડા હોઈ સાધુપુરુષ સાથે અનાયાસે કોઈ સાધ્વી
કે સાધ્વીઓ અથવા બહેન કે બહેનો રહે તેમાં માનવવંશમાં
પ્રયોગ આવકારદાયક ગણે છે.

જૈન ધર્મનાં મૂળ અને ઇતિહાસ

આને સારુ જૈનધર્મનાં મૂળ અને ઇતિહાસ જાણે
ખૂબ ઉપયોગી થઈ પડે તેવાં છે. અજમલ જમવાન મદાવીરના
પાદવિદ્યારમાં પોતે સર્વજ્ઞ થયા પછી સાધુસાધ્વીઓના સદ-
વિદ્યાર અને સદનિવાસોના કુરનેઓ તારવી શકાય છે, પણ
જૈનધર્મ જે અનેક મહીખતોમાંથી પાર જીત્યો છે તેવાં
એકસવિદ્યાર, સદસાધ્વીપ્રવાસ, સદ બહેન પ્રવાસ ખાસ
કરીને શ્વે. મૂર્તિપૂજક તથા શ્વે. રથાનકવાસી દિશાઓમાં
આવકારદાયક ગણાતો નથી. જો કે વેરવાને ધેર આગુર્મસ
રહી મુનિ રથુવાંતરે જૈન ઇતિહાસમાં અનેરો ચીતો પાડ્યો
છે પણ ત્યાં તેમના યુગનાર્થો નિષ્કળતા પામેલા એકલે
રથુચિત્રનો મદિમા આખા શ્વેતાંતર વર્ગમાં અગ્રેજ હર્ષ,
તે દિશા જાણે અપવાદરૂપ બની થઈ છે. દરે તેને આપદને
જાણે ઉત્તરરૂપ રામાવિકે જનારાની છે. આ સિવાય

गुणों का गुणों के साथ सम्मिलन में जाति उपयोगी थी। इसलिये जातिवाद को श्रृष्टि निभा लेते थे। परन्तु समान रक्त में समान गुण आये उसकी अपेक्षा आज समान विचार में समान गुण आये यह अधिक संगत है। इसीलिये आज संकुचित राष्ट्रवाद और संकुचित जातिवाद या वर्णवाद को उड़ा देने की बातें होने लगी हैं। यह समयानुकूल है। केवल हमारी दृष्टि मद्गुणों की ओर होनी चाहिये। रूप, धन या केवल बाह्य - शिष्टता की ओर नहीं होना चाहिये।

बिवाह सादगी से सम्पन्न हुआ। यह जानकर मैं इस लिये प्रसन्न हूँ कि केवल उदरपूर्ति के लिये नहीं अपितु सामाजिक निरर्थक व्यय के कारण मध्यम वर्ग के लोग श्री मन्तों के अन्यायपूर्ण व्यापार - व्यवसाय में सहायता देते रहे हैं। यदि वे सादगी का पाठ सीख लें तो भ्रम जीवी लोगों का दाया हाथ सिद्ध हो सकते हैं। आज तो यह मध्यम वर्ग भ्रम जीवी लोगों के शोषकों के शोषण में सहायक हो रहे हैं। यद्यपि उनका संकट थोड़े समय के लिए ही है क्योंकि श्री मन्त अपने धन का भ्रम जीवी और मध्यम वर्ग के लिए स्वेच्छा से उपयोग कर सकें ऐसी परिस्थिति उत्पन्न होने वाली है।

बेटी मंजुला ! यह मैं जानती हूँ कि ऐसे समय में मेरी अनुपस्थिती तुम्हें बहुत अश्वरती है। मेरा मन तुम्हारे वहाँ आने को हुआ तो था परन्तु तुम तीनों पुत्रियों को विदित है कि मैंने अपना सम्पूर्ण जीवन विद्वय को अर्पण करने का व्रत लिया है। मैं स्वयं ही अत्यधिक परिश्रम करके तुम तीनों को इस स्तर पर

કરજીવાર તો મનૂરી કરીને પેટિયું કાઢતો પુણ્યો જ બની શકે, આત્મદાદિ શ્રાવકો નહીં. સમાજમાં નીનિયી મળેયું મન સમાજમાં દૂરદી તરીકે રહી આપનારા બહે બીજીરીતે નમૂનારૂપ રહ્યા પછી તે આમજનતાને માટે અનુકરણપાત્ર તો ન જ બની શકે.

વૈદિક યજ્ઞોમાં આવતા ગંધા-બાકા જેવાં ભક્તમહતાએ કરતાં અને હરલાભધિરતમાં આવતા નીનિના ધણા પાત્રો અને પ્રસંગો (દા.ત. એક દ્રાક્ષની વાડીમાં જેમ જેમ મનૂરની જરૂર પડી, તેમ તેમ બેકાર મનૂરોને ધિસ્તીવાડી માલિક ગોઠવતો ગયો અને છતાં બધાયને સમાન મનૂરી આપી. એટલે કે મનૂરી કરનારને કામ અને ગૌરવબેર રોટતો [બંને] આપવા સમાજ બધાયેલો જ છે, તે) કરતાં ૫ જેતોમાંનું આ પુણ્યાત્મ પાત્ર વધુ સ્પષ્ટ જણાઈ રહે છે. કારણ કે તેમાં ધર્મમય કૌટુંબિક જીવન અને સક્રિય અધ્યાત્મ જીવનનો મેળ છે અને મહાન સમાજ ગૌરવનો ન્યાય અને વિશ્વ-વાસસ્થ તથા કથાયમુક્તિનો સુંદર આદર્શ રહેલો છે.

સામાજિક અને રાજકીય ક્ષેત્રો

ધાર્મિક અને આર્થિકક્ષેત્ર પછી સામાજિકક્ષેત્રમાં જેનું

गुणों का गुणों के साथ सम्मिश्रण में जाति उत्पत्ती थी। इस विचार को पूर्ण निभा लेते थे। परन्तु समान रक्त में समान गुण आये जमकी अपेक्षा आज समान विचार में समान गुण आये यह अधिक संभव है। इसलिये आज संवृद्धि राष्ट्रवाद और संवृद्धि जातिवाद या वर्णवाद को उड़ा देने की बातें होने लगी हैं। यह समयानुकूल है। केवल हमारी दृष्टि मनुष्यों की ओर होनी चाहिये। रूप, धन या केवल वाह्य - शिक्षण की ओर नहीं होना चाहिये।

विवाह मादगो से सम्पन्न हुआ। यह जानकर मैं इस लिये प्रसन्न हूँ कि केवल उद्भूति के लिये नहीं अपितु सामाजिक निरर्थक व्यय के कारण मध्यम वर्ग के लोग श्री मन्तों के अन्यायपूर्ण व्यवहार - व्यवसाय में सहायता देते रहे हैं। यदि वे मादगो का पाठ सीख लें तो भ्रम जीवी लोगों का दाया हाथ सिद्ध हो सकते हैं। आज तो यह मध्यम वर्ग भ्रम जीवी लोगों के शोषकों के शोषण में सहायक हो रहे हैं। यद्यपि इनका संकट थोड़े समय के लिए ही है क्योंकि श्री मन्त अपने धन का भ्रम जीवी और मध्यम वर्ग के लिए स्वेच्छा से उपयोग कर सकें ऐसी परिस्थिति उत्पन्न होने वाली है।

बेटी मंजुला ! यह मैं जानती हूँ कि ऐसे समय में मेरी अनुपस्थिति तुम्हें बहुत अखरती है। मेरा मन तुम्हारे यहाँ आने को हुआ तो था परन्तु तुम तीनों पुत्रियों को विदित है कि मैंने अपना सम्पूर्ण जीवन विद्वत् को अर्पण करने का व्रत लिया है। मैं स्वयं ही अत्यधिक परिश्रम करके तुम तीनों को इस स्तर पर

સાંપ્રદાયિક ધર્મોમાં રહી જ્યાં ધર્મોની ઉપાસનામાં
 રસ લઈ તેમાંથી લેવા જેવું તરત મદલું કરી
 તેનું સક્રિય આચરણ કરે તો દરેક ક્ષેત્રે ધર્મિય માનવ
 કેન્દ્ર રચાને આવી જાય અને વિશ્વમાં કાયમી શાન્તિ
 સ્થિર બની જાય, તેમાં શ્રી નવાઈ! આનું જ નામ ખરી
 સત્‌ધર્મ ઉપાસના છે,

‘સંતબાલ’

शिव मंगुला और माधुरी,

साम्प्रदायिक उपद्रव ने मंगुला के देह रक्षक पुत्र बटुक दोनों का बलिदान लिया। यह समाचार पत्र में पढ़ा और तभी तुम्हारा पत्र मिला।

शिव मंगुला। नलिन को तों तुमने पुत्रवत्पूज्य करने जीवन भर प्रदायक का पालन किया। उसने विद्वत्पूज्य का अद्वितीय आदर्श प्रस्तुत किया और मानो दूसरे की भाँति इसने तुम्हारी और मधुकान्त की सेवा की। मंगुलाओं का भी हमने स्थान स्थान प्रचार किया। इसने तुम्हारे संस्कृति का संसार किया। नलिन के पदचिह्न सचमुच ज्योति प्रज्ज्वलित रहेगी।

इस समय प्रत्येक स्थान के उपद्रव केवल साम्प्रदायिक ही थे बल्कि राजनैतिक भी थे। यह बात आज की नहीं किन्तु चीन है। हमारे धर्म गुरुओं के इस कथन ने 'मियाँ, महादेव की ताप नहीं हो सक्ता' ऐसा कह कर उसमें झूझि ही की है। रेजी राज्य की भेद नीति ने भी इसमें काफी योगदान दिया है। गुरुओं के स्थान को देखते हुए उनका उत्तरदायित्व महान ही है। शियाजी का परित्र चित्रण भी गमन किया गया है। शियाजी साम्प्रदायिक हिन्दू न थे किन्तु हिन्दू संस्कृति का ही

प्रिय मंजुला और माधुरी,

साम्प्रदायिक उपद्रव ने मंजुला के देवर नलिन और उ पुत्र प्रदुक दोनों का बलिदान लिया। यह समाचार मैंने आज समाचार पत्र में पढ़ा और सभी तुम्हारा पत्र मिला।

प्रिय मंजुला। नलिन को तों तुमने पुत्रवत् पाला था और उमने जीवन भर प्रह्वय के पालन किया। उसने विमुक्त नैष्ठिक मन्त्रवर्ग का अद्वितीय आदर्श प्रस्तुत किया और मानो दूसरे हनुमान की भाँति इसने तुम्हारी और मधुकान्त की सेवा की। व्यापार शालाओं का भी हमने स्थान स्थान प्रचार किया। इसने युवकों के हृदय में संस्कृति का संसार किया। नलिन के पदपात सचमुच उमको उद्योति प्रज्ज्वलित रहेगी।

इस समय प्रत्येक स्थान के उपद्रव केवल साम्प्रदायिक ही नहीं थे बल्कि राजनैतिक भी थे। यह बात आज की नहीं किन्तु प्राचीन है। हमारे धर्म गुरुओं के इस कथन ने 'मियाँ, महादेव का मित्राप नहीं हो सकता' ऐसा कह कर हमसे युद्ध ही की है। अंगरेजी राज्य की भेद नीति ने भी इसमें काफ़ी योगदान दिया है। मैं धर्म गुरुओं के स्थान को देखने दूँ तो उनका बलराशिब महान समझती हूँ। शिवाजी का चरित्र पित्रा भी जान दिया गया है। बल्लभ शिवाजी साम्प्रदायिक हिन्दू न थे किन्तु हिन्दू संस्कृति का ही

मुना मामना करना । ज्ञान पात्र के भेद भाव के बिना
व्यक्ति मात्र की निःस्वार्थ सेवा करते रहना ।

इसमें तो पुत्रिम की महायत्ना की आवश्यकता नहीं । मेर
विचार है यही मार्ग सच्चा मार्ग है । इस योजना में तुम्हारे प्रदेश
के हिन्दु, मुसलमान कुन पात्र सौ व्यक्ति सम्मिलित हुये और उनमें
से सर्वप्रथम पचास धीरे मनुष्य आगे आये तथा उनमें से भी दस
व्यक्ति उपद्रव में गये ।

जिसमें से प्रथम इन दोनों का बलिदान हुआ । इसमें मुझे
शोक होने की अपेक्षा अत्यन्त ही होता है । यह घटना तुम सब के
लिए गौरवास्पद है । सब कुछ वे मर कर अमर हो गये हैं । इन्होंने
उपद्रवियों के हृदय को लज्जित करने के लिए प्रभावशाली कदम
उठाया है । यद्यपि उनकी मृत्यु का प्रभाव उपद्रवियों पर तत्काल
मालूम नहीं हुआ, परन्तु सामान्य जनता पर खूब हुआ है । अन्य
बलिदान देने वाले भाई बहिनों में खूब उत्साह आया है । इसे तुम
स्वीकृत करती हो । मुझे इस पर भी शंका नहीं है कि इस वर्ग पर
जो प्रभाव हुआ है, वह पानी के तालाब में गिरे हुये कंकर से उठने
वाली तरंगों की भांति धीरे धीरे चारों ओर फैल जाएगा । तुम्हारे
यहां जो अनोखा कार्य हुआ है उसी का यह प्रत्यक्ष प्रमाण है ।

इस अन्तर्बुद्धि में यही सच्चा मार्ग है । अभी बहुत से नये
मूल वाले युवक युवतियां शायद इस आग में शुद्ध भाव से आहुति
देंगे, और इस शुद्ध बलिदान से मानवता के महायज्ञ को प्रज्वलित

घेटी मा पुरी.

मैंने यह जान लिया है कि चन्द्रकन्ध भारत के आताशा विभाग में मुख्य सजाददार नियुक्त हुआ है। इसी पत्नी विमला देवी के साथ रहने के लिए देखा गई है। मधुसूदन रूप में भारत का दुन बनकर अभी आरंभ हो गया है। मैं इस बात को समझ सकती हूँ कि इन दोनों को सजाददार ने ही चुना है, अब वे दोनों पद के लोभ में नहीं होंगे, क्योंकि वे चिर पदारुद्ध हुए हैं। पद की लालच करने से मेरा आगे बढ़ना है अस्मिन् में तो प्रयत्न हुई है।

शान्ता खूब तेजस्वी निकली। अहो ! आगिर अस्मिन् में होने वाली हिन्दु—मुस्लिम युद्ध को शक्य कर दिया। कई एक ऐसा मानते हैं कि अस्मिन् के जाने से इस युद्ध की शक्यता तो थोड़ी परन्तु शान्ता द्वारा उनका चर तुम्हारी सीमा में मिला। चन्द्रक और तालन नीध की पड़ोसी होने से हमने

ने धम्मपाद दिए जार, धार्मी से अकपनीय है। जैसे
 वृक्षानन्द का माता मरुदेरी ने मोक्षद्वार पढ़ने खोजा
 वेने हो रूपा निर्मिता जी ने इस काल में धार्मिक दृष्टि से
 व रचना का द्वार पढ़ले खोजा।

बेटी मावुरी। तुम्हारे आश्रम में तीन वर्ग के सदस्य तैयार
 हैं। भारत के प्रत्येक प्रांत में जनरल जगद्व इनके कार्य का
 प्रारंभ हो रहा है, उन्ने देखकर भारतीय संस्कृति के निर्माण की
 से एक कृपा के प्राण ने, एक विचारित किन्तु संघर्ष स्त्री के
 ने, तथा एक मा-री जी की आत्मा ने कायाकर किया। इस
 र हिन्द के इतिहास में अब वह स्वर्ग अक्षरों में लिखा जायगा।
 कीन कहेंगे कि स्त्री अमता है, मर्ता राक्षसी है, स्त्री नागनी है,
 इन की अवधारित है। नदी कांहे नदी कह सकते हैं। सभी इस
 व को स्वीकार करेंगे कि स्त्री के सभी अंग पूज्य हैं। विद्वान
 जानती है। महा शक्ति है।

तुम्हारी माता
 सुशीला देवी का

1 वां पुरी.

मीने पद रस लया है कि न इह न भाग के यानाया
 भाग म पुं र सना नारा न तुल्य दुषा है। उरहा परती विमना
 के सगरुने के जा। इत्यादि ह। मधुहान् रभ मे भरन
 हुन अनहा अभा अरुना हा गया है। मी इस धान को समझ
 नी है कि इन दो गों क-दाय साधार ने ही चुना है अरवे
 पद के लोभ से नहीं किन्तु कथ के विर पदासुद्ध हुए हैं। पद
 कर करने से मेला प्रयोग नहीं है अरिनु में तो प्रयत्न हुई

शान्ता खूब तेजस्वी निकती । अहो ! आगिर अशस्त्र
 होने वालो हिन्दु—मुस्लिम एका को शस्त्र कर दिलाया ।
 एक ऐसा मानते हैं कि दमोच्चों के जाने से इस एका की
 ता तो थी-ही परन्तु शान्ता द्वारा उनका यश तुम्हारी संस्था
 मला । बहुत और नालन नीच की पइली ईंट धने । हमने
 ऐसे तथा भारत ने चले ।

मेरी ओर से शान्ता को गोद में लेकर मस्क पर हाथ फेर
 दशिः धन्यवाद के साथ आशीर्वाद देना ।

साध्वी निमंला जी का प्रयत्न सफल हुआ । उनकी शान्ता
 निमंला प्रविभा ने तुम्हारी संस्था को अमर बना दिया --

ने धम्मपाद दिए जायें, पाणी से अकथनीय हैं। जैसे
 रत्नमय का मारा मकरोरी ने मोहदार पहले खोला
 वेने शास्त्र निर्मला जी ने इन काल में धार्मिक दृष्टि से
 अरचना का द्वार पहले खोला।

पेशी भावुरी। तुम्हारे आग्रह में तीन वर्ग के सदस्य तैयार
 हैं। भारत के प्रत्येक प्रांत में जगद् जगद् इनके कार्य का
 प्रारंभ हो रहा है, हमे देखकर भारतीय संस्कृति के निर्माण की
 प्रेरणा एक कर्म के प्राण ने, एक विचारित किन्तु संयमी स्त्री के
 ने, नया एक माध्यम जी की अग्नि ने कायाकल्प दिया। इस
 अहिंसक इतिहास में सब बड़े स्वर्ग अक्षरों में लिखा जाएगा।
 न हीन कदापि कि स्त्री बनना है, स्त्री राजसी है, स्त्री नागनी है,
 इन की अर्थधारिणी है। नही कोई नही कइ सकेगा। सभी इस
 न की स्त्रीधार करेंगे कि स्त्री के सभी अंग पूज्य हैं। विश्व
 बननी है। महा शक्ति है।

तुम्हारी माता
 सुशीला देवी का
 धर्ममातरम्

प्रिय साध्वी निर्मला श्री जी,

आपको, आपकी गुरुणी एवं गुरु जी को शतशः वंदन। मुझे मंजुला के पत्र से मालूम हुआ कि 'तुम्हारी गुरुणी जी, गुरु जी एवं अन्य साधु-साध्वी आपके (सा. निर्मला जी के) कार्य को देखने के लिये आये और इस प्रदेश का अध्ययन करके गये। उन्होंने अपने साम्प्रदायिक बंधनों की जरा भी चिन्ता न करने हुए इस मस्य को स्वीकार किया है और इसका जोर शोर से प्रचार करने लगे गए हैं।

अन्य साधु-साध्वी, संन्यासी एवं फकीर भी इनके ही मार्ग पर अपनी अप्रमो समाज को ला रहे हैं। अब विरोधियों के विरोध में कोई दम नहीं रहा है। बहुत से लोगों ने वाली में तो नहीं, किन्तु व्यवहार से इसी मार्ग को स्वीकार कर लिया है।

मुझे इस घटना से स्वस्थ की विजय स्पष्ट दिखाई देती है। मस्य का सूर्य कभी अस्त नहीं होगा और टोकरी से बने ढाप भी नहीं सकते। आप साधु-संन्यासी रहते हुए भी लाखों विरोधों

की सहन कर रूप सन्ध में बिपके रहे, तभी मारे समाज को इन मार्ग में जग मही ।

इसीलिये अनुभवो मनुज्यो ने कहा है कि “आत्मार्थे दूरीत्यजेत् ।” अर्थात् मत्स्य के भिये जगत् को छोड़ना पड़े तो छोड़ दो किन्तु मत्स्य को न छोड़ो । आपकी गुरुणी एवं गुरुजी का आशीर्वाद तो था ही फिर भी अपनी सहनशीलता, संयम, विद्वत्प्रेम, तपस्व्यता, धैर्य आदि का जो आपने परिचय कराया वह सब इसी का परिणाम है । इसमें अभिमान करने की आवश्यकता नहीं किन्तु मत्स्य की बेदी पर अभिमान के त्याग देने की बात है ।

आपके सत्वकार्य ने सभी को यशस्वी बनाया है । आपने जो विजय का सेरा माधुरी के तिर पर बाधा है । निःसन्देह माधुरी ने जड़, तना, और शाखाओं को उत्पन्न किया था, फल फूल तो आपके आने के पश्चात् ही आये । अतः आपका योगदान कम नहीं ।

माधुरी ने समाज, राष्ट्र और विद्वत् में धर्म का संचार किया और तुमने धर्म को समाज, राष्ट्र और विद्वत् की ओर आकृष्ट किया ।

मंजुता का गृहस्थाश्रम कृतार्थ हुआ । आपका सन्ध्याश्रम सम्मानित हुआ और माधुरी का सेवाश्रम, कृतार्थ, सम्मानित एवं आत्मलक्षी हुआ ।

आज सभी अपनी अपनी मुद्रिमा में दृष्ट है ।
माथुरी का मार्ग आज के जगत के लिये सर्वथा पूर्ण हुआ ।

मुन्शीशा का कोटिश
भंदन

आज सभी अपनी अपनी भूमिका में दूर हैं।
माधुरी का मार्ग आज के जगत के लिये सर्वथा पूर्ण हुआ।

मुशीला का कोटिश
चंदन

मेरी मासुगी,

मंजुरा, मासुगी जिसे मैं भी तथा मेरी स्वरूप वाग्म्या, तुम मासुगी के हानाजा काका पत्र मुझे लिखा। यहाँ मैंने हम का एक दैनिक पत्र रखा, वह है हम इलाहाबाद का वर्तमान समाचारपीठ जेल में है, "भारत की जमात में अदमाश ने जल दुश्मनी, आन्तर बेइतरी, तिरहता, कट्टरि और अन्य अन्तःकारि दुश्मनी का दुर हो गई है। तथा गोपन, धान्य, ज्ञान, मासुगी आदि के विषय में गाँव स्थायकाधी बन गये हैं। मानो अब अन्तर मासुगी नाम की बेवज्र समृद्ध एवं सुखी बनाने के लिए बनकी सेवा कर रहे हैं।

यहाँ की पोलिमी बेवज्र लड़ने के लिए नहीं, राष्ट्र की सेवा के लिए है। लापार होकर ही वह सामान्य ज्ञान धारण करने है।

यहाँ के जेलमानों को लापार के केन्द्र बन गये हैं। जमात ने जुम्म, पोली भागी, इलाहा, गोपन आदि का बहिष्कार कर दिया है।

यहाँ यंत्री पर अंगुष्ठ है। पूँजीपति अपनी पूँजी के दात्री बन गये हैं। मेवकी की सम्पत्ति सुन्दर है। विद्या, विज्ञान

आज सभी अपनी अपनी भूमिका में पूर्ण है।
माधुरी का मार्ग आज के जगत के लिये सर्वथा पूर्ण हुआ।

मुशीला का कोरि
वदन

आज सभी अपनी अपनी भूमि में पूर्ण है।
माधुरी का मार्ग आज के जगत के लिये सर्वथा पूर्ण हुआ।

मुनीला का कोटिश
चंदन

जात सभी जपनी जपनी भूमि का मे पुर है
माथुरी का मार्ग जात के जगत् के लिये सर्वथा पूर्ण हुआ ।

मुन्शी का का कौटिल्य
वन्दन

बेटी माधुरी,

मधुषा, माधवी निर्मला औ तथा मेरी ३ बहनें डांगला,
तुम चारों के हाताज वाला पत्र मुझे मिला। अभी मैंने हम का
एक दैनिक पत्र पढ़ा, उसमें इस प्रकार का वर्णन संपादकीय
रूप में है, "भारत की जनता में अंदमाश में कुछ दुःखमयी,
आन्तर बहद, निराशा, अनीति और अन्न अटाता आदि बुराइयां
दूर हो गई हैं, तथा गोपन, धान्य, वस्त्र, साक्षरता आदि के
विषय में गोब रखावटगयी बन गये हैं। मानो अब जहर मात्र
पाम की केवल समृद्ध एवं सुखी बनाने के लिए उनकी सेवा कर
ले है।

यहां की पोलीम केवल लड़ने के लिए नहीं, राष्ट्र की सेवा
के लिए है। साधारण होकर ही वह सामान्य शत्रु धारण करती
है।

यहां के जेलगंगाने शिक्षा नीला के केन्द्र बन गये हैं।
जनता ने जुम्म, चोरी चारी, दशाज, गोबध आदि का बहिष्कार
कर दिया है।

यहां संतों पर अंगुश है। पूंजीपति अपनी पूंजी के
ट्रायी बन गये हैं। सेवकों की माधाय सुन्दर है। विद्या, विज्ञान

मादिरय, कजा - मरुद्धि मर कुद्र है, किन्तु ये अव धर्म संस्थाओं की मलाट से चलती हैं । हमने ही वैशक्तिक स्वतन्त्रता बना रखती है । सभी को रोटी, कपड़ा, औसतों तथा शिक्छण आदि की मुविधानों मित्रों ही हैं । किन्तु इनके अतिरिक्त सभी में मातृ भाव है । अन्य देशों के साथ संबंध नहीं है । जिस भारत को हम असम्भव मानते थे, उस भारत की आकृति इस प्रकार बदल गई है कि आज हम इसे कुद्र सीखना होगा ।

इस मारी दिव्यणी को पढ़कर विचार में पड़ गई थी कि इतने में तुम्हारा पत्र मित्रा.....'रुम के मुख्य धर्मगुरु भी संस्था को देखने आये । वहां सर्व धर्म समन्वय के मन्दिर में एक स्थान पर भगवान ईशु की प्रार्थना होती थी, दूसरी ओर कुरान का मीनराठ हो रहा था । थाई दूर दूरी तरफ 'हर हर महादेव' का ध्वजानाद हो रहा था । सामने एक ओर विष्णु भगवान का कीर्तन होता था । एक तरफ जैन स्तुति हो रही थी और एक ओर भगवान बुद्ध का जागरूक कथा सुनाई जा रही थी । यह देखकर उनके मन पर गम्भीर प्रभाव पड़ा । और उन्होंने ॐ के आगे मिर झुका कर माता के चरणों में गिरकर गदगद फण्ट से कहा — हमारी मानव सेवा में धर्म समन्वय की जो कमी थी वह यहाँ से ले जा रहा है । और मैं इसाई और मुस्लिम जगत को संदेश दूंगा कि धर्म परिवर्तन चाहे लालच से हो या बलात्कार से हो — भयंकर अयर्म है । प्रत्येक धर्म हमने मुक्त हो, और सर्व धर्म के सच्चे नम्र उपासक बना ।

इस यजमान ने माधुरी यद्दिन से मानुसोव प्रार्थना की कि

वह रुम को दर्शन और मार्ग दर्शन दे। अमेरिका को मार्ग तो वहने से ही है।

यह सब लोग पढ़ा। मैं सहमत हूँ कि माधुरी वहिन रुम जाए तथा अमेरिका भी जाए।

तुम मंत्र को एवं तुम्हारे साधियों को और त्रिदश को मेरा अन्तिम नमस्कार और आशीर्वाद है। कम अब मेरा स्वप्न साकार हुआ है। ऐसी सिद्धि मंदा बनाये रखने के लिए युग युग में मंजुता, माधुरी, निर्मला जी और उनके सहायक श्री पुरुष जन्म लें।

सुखी हों सर्वथा सर्व, ममता सर्व आपरें।
सर्वत्र दिव्यता व्यापे सर्वत्र शान्ति विस्तरे॥

तुम्हारी माता
सुशीला

इतना निम्नते ही सुशीला देवी की आत्मा शान्त हो गई। वह पत्र सुशीलादेवी के एक नम्र सेवक ने ही पूरा करके भेजा। उसने थोड़ा मिलाया कि.....पत्रों का आचरण करना। सुशीला देवी का अयस्मान हो गया है वह मृत्यु मृत्यु ही नहीं और नव-जीवन का पूर्णरूप भी नहीं है, यह तो जीवन की अवधि और जीवन की परमस्थिति है।

—नम्र सेवक

